

MIROŚŁAWA MELEZINI
GRAŻYNA B. SZCZYGIEŁ

**KARA OGRANICZENIA WOLNOŚCI W ŚWIETLE
POLITYKI KRYMINALNEJ W LATACH
1970-1998***

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania jest analiza roli kary ograniczenia wolności jako ważnego instrumentu polityki kryminalnej w latach 1970-1998, z pominięciem polityki karnej wykonawczej.

Według J. Szumskiego¹ polityka kryminalna to nauka, która w drodze badania praktyki stanowienia i stosowania norm prawa karnego, a także wytycznych i dyrektyw ukierunkowujących ową działalność, zmierza do wypracowania racjonalnych zasad wyznaczania ustawowej sfery czynów karalnych oraz znalezienia humanitarnych, a zarazem skutecznych prawnokarnych środków zwalczania tych czynów. Przedmiotem jej badań jest działalność ustawodawcy i organów stosujących środki przewidziane przez prawo karne. Składają się na nią trzy integralnie związane ze sobą warstwy, odpowiadające kolejnym fazom oddziaływania prawnokarnego: polityka legislacyjna, polityka karna oraz polityka karna wykonawcza.

Przepisy prawa karnego w istotnym stopniu oddziałują na kształt polityki karnej, ale - jak podkreśla J. Jasiński² - w ramach „tego samego ustawodawstwa karnego można realizować rozmaite polityki karne i wcale przy tym nie naruszać jego litery”. Dzieje się tak dlatego, że na politykę karną mają wpływ różne czynniki, chociażby stan przestępczości ujawnionej, przekształcenia w strukturze przestępczości, panujące poglądy na skuteczność poszczególnych kar i środków karnych, poglądy Sądu Najwyższego wyrażane w orzecznictwie, kształtowanie praktyki wymiaru sprawiedliwości przez wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej (do czasu zmiany ustawy

* Artykuł przyjęty do druku w marcu 2000 r.

¹ Por. J. Szumski, *O przedmiocie i zakresie pojęcia polityki kryminalnej*, „PiP” 1979, nr 6, s. 97-100.

² J. Jasiński, *Obraz polityki karnej lat osiemdziesiątych i początku lat dziewięćdziesiątych (1980-1991)*, *Archiwum Kryminologii* 1993, t. XIX, s. 30.

o Sądzie Najwyższym dokonanej ustawą z 20 grudnia 1989 r. (Dz.U. nr 73, poz. 436), tradycja praktyki karania, a także czynniki ustrojowe czy ideologiczne³. W niniejszym artykule poświęcimy uwagę tylko niektórym z nich, najbardziej - jak się wydaje - istotnym z punktu widzenia polityki kryminalnej w odniesieniu do kary ograniczenia wolności.

2. KARA OGRANICZENIA WOLNOŚCI W KODEKSIE KARNYM Z 1969 R.

Przypomnijmy na wstępie, że do założeń k.k. z 1969 r. w zakresie polityki kryminalnej należało egzekwowanie odpowiedzialności karnej według ciężaru gatunkowego przestępstw, tj. stosowanie surowych kar wobec sprawców groźnych przestępstw, a środków wolnościowych - wobec sprawców drobnej przestępczości. Towarzyszyła temu jednocześnie idea ograniczania krótkotrwałych kar pozbawienia wolności i zastępowania ich środkami wolnościowymi⁴, wynikająca z krytyki kar krótkoterminowych jako mało efektywnych w resocjalizacji skazanych⁵. Eliminowaniu ich miało służyć wprowadzenie do katalogu kar zasadniczych kodeksu karnego z 1969 r. nowej kary, jaką była kara ograniczenia wolności⁶, niezwiązana z bezwzględny pozbawieniem wolności.

³ Por. m.in. L. Gardocki, *Kształtowanie polityki karnej drogą ustawodawczą*, „Studia Iuridica” 1979, nr VIII, s. 59-63; J. Jasiński, op. cit., s. 28; idem, *Przemiany polityki karnej sądów powszechnych, rozwijanej na tle przepisów nowej kodyfikacji karnej (1970-1980)*, „Archiwum Kryminologii” 1982, t. VIII-IX, s. 37-42; A. Marek, *Rola kary pozbawienia wolności na tle tendencji w polityce kryminalnej* (w:) A. Marek (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988*, Warszawa 1990, s. 229-234; T. Szymanowski, *Stan aktualny i postulowane kierunki rozwoju systemu penitencjarnego w Polsce* (w:) T. Szymanowski, A. Rzepliński (red.), *Doświadczenia i perspektywy systemu penitencjarnego w Polsce*, Warszawa 1987, s. 17 i n.; idem, *W kwestii represyjności kodeksu karnego z 1997 r. (na tle kodeksów karnych z 1932 r. i 1969 r.)*, „Przegląd Prawa Karnego” 1998, nr 18, s. 43; P. Hofmański, *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego*, Katowice 1988, s. 220-229; S. Waltoś, *Wprowadzenie* (w:) S. Waltoś (red.), *Proces karny a polityka karna*, Kraków 1991, s. 5 i n.; idem, *Wprowadzenie i próba podsumowania* (w:) S. Waltoś (red.), *Jednolitość orzecznictwa w sprawach karnych*, 1998, s. 21-28 i inne prace tam zawarte; A. Zoll, *Założenia politycznokryminalne kodeksu karnego w świetle wyzwań współczesności*, „PiP” 1998, nr 9-10, s. 41-50.

⁴ Por. m.in. *Uzasadnienie projektu kodeksu karnego* (w:) *Projekt kodeksu karnego oraz przepisów wprowadzających kodeks karny*, Warszawa 1968, s. 92 i 107; K. Buchała, *Polityka karna w latach 1970-1975 na tle ogólnych zasad wymiaru kary*, ZN IBPS 1978, nr 9, s. 54; S. Paweła, *Tendencje polityki kryminalnej*, „NP” 1973, nr 9, s. 1215; J. Waszczyński, *Ewolucja środków penalnych w prawie karnym PRL*, „SKKiP” 1974, t. 1, s. 80.

⁵ Por. w szczególności S. Walczak, *Współczesne tendencje w dziedzinie pracy penitencjarnej i zwalczania przestępczości*, „PiP” 1961, nr 4-5, s. 585-598; S. Paweła, *Krótkoterminowe pozbawienie wolności w systemie środków karnych*, „NP” 1968, nr 9, s. 1263-1273; J. Bafia, *Wzbogacenie środków zwalczania drobnej przestępczości*, „PiP” 1968, nr 4-5, s. 639; E. Zielińska, *Kara pozbawienia wolności i środki alternatywne*, „Studia Iuridica” 1979, nr VIII, s. 119-120.

⁶ Na temat konstrukcji kary ograniczenia wolności w k.k. z 1969 r. i zgłaszanych w literaturze licznych zastrzeżeń do jej kształtu prawnego por. zwłaszcza: M. Szewczyk, *Kara pracy na cele społeczne na tle rozważań o przestępstwie i karze. Studium prawnoporównawcze*, Kraków 1996, s. 193-216; J. Skupiński, *Kara ograniczenia wolności w prawie karnym powszechnym - jej*

Zakres stosowania kary ograniczenia wolności związany był w k.k. z 1969 r. przede wszystkim z sankcjami alternatywnymi oraz z instytucją zamiany rodzaju kary na łagodniejszą (art. 54 k.k.), a także z instytucją nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 57 k.k.).

W ramach sankcji alternatywnej kara ograniczenia wolności figurowała zawsze obok kary pozbawienia wolności i kary grzywny, przy czym w 18 przypadkach występowała obok kary pozbawienia wolności do roku, a w 28 - obok kary pozbawienia wolności do lat 2^{* i *****}⁷. Biorąc pod uwagę ilość przepisów części szczególnej k.k. (tj. artykułów podzielonych na paragrafy) okazuje się, że na 262 przepisy kara ograniczenia wolności występowała tylko w 46 sankcjach. Dopuszczalność orzeczenia kary ograniczenia wolności zawierała się więc w ramach 17,5% ogółu przepisów.

Drugą podstawą orzeczenia kary ograniczenia wolności była możliwość stosowania art. 54 k.k., który przewidywał (w brzmieniu przed nowelizacją k.k. z 1969 r.), że w przypadku, gdy przestępstwo było zagrożone wyłącznie karą pozbawienia wolności, przy czym dolna granica zagrożenia nie była wyższa niż 3 miesiące, a wymierzona za nie kara nie byłaby surowsza niż 6 miesięcy, sąd, uznając skazanie na taką karę za niecelowe, mógł wymierzyć karę ograniczenia wolności lub grzywnę. W k.k. przestępstw o dolnej granicy zagrożenia nie wyższej od 3 miesięcy było 63 (1 przestępstwo o sankcji od 3 miesięcy do roku pozbawienia wolności, 46 – o sankcji od 3 miesięcy do 3 lat i 16 - o sankcji od 3 miesięcy do 5 lat)⁸. Stanowiły one 24,0% ogółu

istota, geneza i prawnomiędzynarodowe uwarunkowania, „Studia Prawnicze” 1988, nr 4, s. 57 i n.; J. Wojciechowska, *Kara ograniczenia wolności w świetle projektów kodeksu karnego i wykonawczego z 1991 r.* (w:) S. Waltoś (red.), *Problemy kodyfikacji prawa karnego. Księga ku czci Profesora Mariana Cieślaka*, Kraków 1993, s. 183 i n.; B. Kunicka-Michalska, *W sprawie modelu kary ograniczenia wolności*, „Przegląd Prawa Karnego” 1990, nr 1, s. 20 i n.; A. Bentkowski, *Kara ograniczenia wolności w projekcie kodeksu karnego (z listopada 1992 r.)*, „PiP” 1993, nr 8, s. 90 i n.; M. Melezini, *Koncepcja kary ograniczenia wolności w projekcie kodeksu karnego z 1994 r.* (w:) P. Hofmański (red.), *Z problematyki prawa karnego*, Białystok 1994, s. 7 i n.; K. Maksymowicz, *Kara ograniczenia wolności w projekcie kodeksu karnego* (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz (red.), *Problemy reformy prawa karnego*, Lublin 1993, s. 197 i n.

⁷ Kara ograniczenia wolności w alternatywie z karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do roku albo z grzywną występowała w następujących artykułach k.k.: 160 § 3, 163 § 2, 177, 181 § 1, 182 § 1, 199 § 2, 203 § 2, 204 § 3, 205 § 2, 213 § 1 w zw. z art. 199 § 2, 228, 241 § 2, 255 § 1 i § 2, 259, 265 § 2, 266 § 3, 288 § 2, natomiast w alternatywie z karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 2 lat albo z grzywną - w artykułach: 146, 147 § 1 i § 2, 156 § 3, 166, 167, 171 § 1, 172 § 1 i § 2, 173 § 1 i § 2, 178 § 1, 189 § 2, 191 § 2, 198, 216, 236, 237, 238, 246 § 3, 251, 257 § 2, 258, 265 § 3, 267, 282, 284 § 2.

⁸ Są to przestępstwa z następujących artykułów, o sankcji od 3 miesięcy do roku pozbawienia wolności - art. 256 § 1, o sankcji od 3 miesięcy do lat 3: art. 137 § 2, 139 § 2, 145 § 1, 154 § 1 i § 2, 155 § 2, 156 § 2, 158 § 1, 160 § 1, 162 § 1, 164 § 1, 178 § 2, 185, 186 § 1 i § 2, 190, 193 § 1, 197, 204 § 1, 214 § 1, 217 § 4, 219, 221 § 2 i § 3, 222, 223 § 1 i § 2, 229 § 1 i § 2, 230, 231, 235, 245, 250 § 1, 260 § 3, 262 § 1, 263, 264, 268, 269, 271 § 1, 274 § 1, 278 § 1, 283 § 3, 284 § 1, 287, o sankcji od 3 miesięcy do lat 5: art. 161, 192, 196, 212 § 1, 214 § 2, 224 § 1 i § 2, 225 § 1 i § 2, 247 § 1, 252 § 1, 262 § 2, 280 § 1, 281, 286, 288 § 1.

przestępstw, w których możliwe było wymierzenie kary ograniczenia wolności. Jednakże § 2 art. 54 k.k. wyłączał możliwość zastosowania instytucji zamiany rodzaju kary na łagodniejszą do sprawcy występku umyślnego, który był już uprzednio skazany za przestępstwo umyślne na karę pozbawienia wolności.

Wymierzenie kary ograniczenia wolności możliwe było również w wypadku stosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary, gdy czyn stanowił występki, a dolną granicą zagrożenia była kara pozbawienia wolności niższa od roku (art. 57 § 3 pkt 3 k.k.). Takie sankcje występowały w przypadku 73 przestępstw (przy 63 przestępstwach figurowała sankcja od 6 miesięcy do 5 lat i przy 10 - od 6 miesięcy do 8 lat)⁹. Czyli w odniesieniu do 27,9% przestępstw możliwe było zastosowanie kary ograniczenia wolności.

Jednakże dopuszczalność wymierzenia tej kary na powyższych podstawach została ograniczona przepisami art. 52, 59 i 60 k.k. Na podstawie art. 52 k.k. uprzednie skazanie sprawcy za przestępstwo umyślne albo za podobne przestępstwo nieumyślne traktowane było jako okoliczność obciążająca. W odniesieniu do sankcji alternatywnej ukierunkowywało ono wymiar kary na stosowanie kary najsurowszej, tj. kary pozbawienia wolności. Z kolei następstwem prawnym ustalenia, że czyn ma charakter chuligański (art. 59 k.k.), było m.in. przyjęcie wyjątkowości orzekania kary łagodniejszego rodzaju nadzwyczajnie zaostrzonej (w przypadku możliwości wyboru rodzaju kary) oraz wyłączenie stosowania przepisu art. 54 k.k. Wreszcie wyłączenie możliwości orzekania kary ograniczenia wolności pociągała za sobą recydywa specjalna, albowiem popełnienie występku w warunkach określonych w art. 60 § 1 lub § 2 k.k. obligowało sąd do wymierzenia kary pozbawienia wolności nawet wówczas, gdy w sankcji występowały kary alternatywne. I chociaż art. 61 k.k. przewidywał możliwość odstąpienia od stosowania mechanicznego zaostrzania kar wobec recydywy specjalnej, to jednak warunki, jakimi obwarowane zostało korzystanie z niego, stanowiły istotną przeszkodę w racjonalnym podejściu do zwalczania recydywy. Otóż zastosowanie art. 61 k.k. dopuszczone zostało tylko w szczególnie uzasadnionych wypadkach, kiedy nawet najniższa kara wymierzona na podstawie art. 60 § 1 lub § 2 k.k. byłaby niewspółmiernie surowa ze względu na pobudki działania sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste oraz sposób jego życia przed popełnieniem przestępstwa i zachowanie się po jego popełnieniu. Dodatkowym ograniczeniem stosowania kar wolnościowych na podstawie art. 61 k.k. był jednoczesny obowiązek traktowania

⁹ Są to przestępstwa z następujących artykułów, o sankcji od 6 miesięcy do 5 lat pozbawienia wolności: art. 132, 140 § 2, 142, 143, 144, 149, 150, 151, 152, 156 § 1, 159, 160 § 2, 163 § 1, 165 § 1, 170 § 1, 175, 183 § 1 i § 2, 184 § 1, 187 § 1, 188, 189 § 1, 191 § 1, 193 § 2, 195, 199 § 1, 203 § 1, 204 § 2, 205 § 1, 206, 207, 213 § 1 w zw. z art. 199 § 1, 215 § 1, 217 § 1, 218 § 1, 221 § 1 i § 3, 227 § 3, 233, 239 § 1, 241 § 1, 246 § 1, 248, 249, 253, 254 § 1, 256 § 2, 257 § 1, 260 § 1, 264 § 2, 265 § 1, 266 § 1 i § 2, 271 § 2, 272, 273 § 2, 274 § 2, 275 § 1, 276 § 1, 278 § 2 i § 3, 279, 283 § 2, o sankcji od 6 miesięcy do 8 lat: art. 137 § 1, 139 § 1, 145 § 2, 153, 158 § 2, 212 § 2, 223 § 3, 234 § 1, 270 § 1 i § 2.

recydywy jako okoliczności zaostrzającej wymiar kary, a z kolei art. 52 k.k. wskazywał na potrzebę wymierzania - w wypadku recydywy ogólnej - kary pozbawienia wolności, najsurowszej z kar zawartych w sankcjach alternatywnych.

Tak więc k.k. z 1969 r. z jednej strony stworzył warunki do zastępowania krótkoterminowych kar pozbawienia wolności przez kary wolnościowe, w tym przez karę ograniczenia wolności, z drugiej zaś wprowadził wiele przepisów zorientowanych na zaostrzenie odpowiedzialności karnej wobec sprawców czynów o charakterze chuligańskim oraz wobec recydywistów, tj. przepisów ukierunkowanych na stosowanie bezwzględnej kary pozbawienia wolności.

W tym miejscu niezbędne wydaje się poczynienie zastrzeżenia, że na zakres orzekania kary ograniczenia wolności istotny wpływ ma faktyczna liczba popełnianych przestępstw, za które można orzec tę karę. Do tego problemu wrócimy w dalszej części rozważań.

2. KARA OGRANICZENIA WOLNOŚCI W PRAKTYCE SĄDÓW W OKRESIE OBOWIĄZYWANIA KODEKSU Z 1969 R.

Prześledźmy, jak kształtowała się praktyka sądów w zakresie orzekania kary ograniczenia wolności w okresie obowiązywania k.k. z 1969 r. Za podstawę rozważań posłuży tabela 1.

W tabeli przedstawiono (w ujęciu procentowym) prawomocnie orzeczone kary za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego. Pominięto skazania za przestępstwa z oskarżenia prywatnego, stanowią one bowiem tylko od 0,6% do 4,5% ogółu skazań¹⁰. Przedstawione dane dotyczą lat 1970-1997. Zważywszy, że jest to dość długi okres, celowe wydaje się wyodrębnienie - dla przejrzystości dalszych rozważań - dwóch dziesięcioleci obejmujących lata 1970-1980 i 1981-1990, oraz siedmioletnia, a więc lat 1991-1997. Taki podział analizowanego okresu nie jest przypadkowy. Odzwierciedla tendencje w orzekaniu kary ograniczenia wolności.

Charakteryzując politykę kryminalną lat siedemdziesiątych, trzeba na wstępie odnotować stabilność polityki legislacyjnej tego okresu i wykluczyć możliwość kształtowania polityki karnej drogą ustawodawczą. Z kolei w obrazie dynamiki przestępczości ujawnionej generalnie zauważono tendencję spadkową oraz ustalono pozostawanie struktury przestępczości na prawie niezmiennym poziomie¹¹.

¹⁰ Por. D. Tokarczyk, *Polityka karno-sądowa w sprawach o przestępstwa prywatno-skargowe*, „PiP” 1981, nr 2, s. 87; J. Jasiński, *Polityka karna sądów powszechnych w latach 1979-1983*, „PiP” 1984, nr 11, s. 83; A. Siemaszko, B. Gruszczyńska, M. Malczewski, A. Siemaszko (red.), *Atlas przestępczości w Polsce 2*, Warszawa 1999, s. 81.

¹¹ M.in. J. Jasiński, *Rozmiary i dynamika przestępczości w Polsce* (w:) J. Jasiński (red.), *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczości w Polsce*, Ossolineum 1978, s. 11 i n.; ibidem J. Jasiński, *Charakterystyka przestępczości ujawnionej*, s. 51 i n.; W. Swida, *Dynamika i struktura przestępczości*, „SKKiP” 1975, t. 3, s. 47 i n.

Tabela 1. Prawomocnie orzeczone kary w latach 1970-1997 (%)

Rok	Kara pozbawienia wolności		Kara grzywny samoistnej	Kara ograniczenia wolności
	bezwzględna	z warunkowym zawieszeniem		
1970	30,6	44,2	18,9	6,2
1971	30,7	44,1	15,8	9,3
1972	31,0	57,1	6,1	5,7
1973	39,4	40,8	7,9	8,7
1974	41,8	32,2	9,5	10,3
1975	36,4	38,8	12,4	13,6
1976	30,4	38,2	15,6	15,6
1977	35,8	36,0	14,2	13,9
1978	33,2	35,9	14,4	16,3
1979	31,7	44,8	15,7	17,6
1980	29,2	38,6	14,2	18,0
1981	25,3	54,9	14,1	15,6
1982	26,2	46,4	15,9	11,4
1983	28,5	49,9	18,9	9,3
1984	33,1	44,6	13,8	8,2
1985	34,7	40,7	14,4	10,1
1986	36,2	30,6	18,6	14,4
1987	33,3	30,2	18,9	17,4
1988	28,5	36,9	18,7	15,5
1989	26,5	43,9	4,9	10,5
1990	27,4	48,9	18,3	5,3
1991	26,7	50,3	19,5	3,5
1992	24,7	52,5	19,5	3,4
1993	21,5	53,2	21,5	3,7
1994	18,2	54,0	23,9	3,9
1995	16,5	54,1	26,6	3,7
1996	13,7	54,3	27,2	4,6
1997	12,3	55,1	27,4	5,2

Źródło: Statystyka Sądowa Ministerstwa Sprawiedliwości, Część III. Prawomocne osądzenia osób dorosłych; brak roku wydania; dane z roku 1997 - na podstawie Rocznika Statystycznego 1999, s. 85.

Pierwsze dziesięciolecie obowiązywania k.k. z 1969 r. to okres systematycznego wzrostu (z 6,2% w 1970 r. do 18% w 1980 r.) udziału kary ograniczenia wolności w strukturze prawomocnie orzekanych kar. Ta tendencja uległa dwukrotnie załamaniu (w latach 1972 i 1977). W 1972 r. udział tej kary w strukturze orzekanych kar wyniósł 5,7%. Był to najniższy wskaźnik w analizowanym okresie, a także w następnym dziesięcioleciu.

Na obraz orzekania kary ograniczenia wolności pewien wpływ miało wejście w życie w 1972 r. kodeksu wykroczeń, ale nie był to wpływ - jak zauważa L. Kubicki¹² - o istotnym znaczeniu, gdyż za większość występków, które od stycznia 1972 r. stały się wykroczeniami, w praktyce wymierzano wyłącznie kary grzywny. Nie miało też istotnego wpływu rozszerzenie stosowania art. 27 kk. W konkluzji swoich wywodów L. Kubicki stwierdza, że trend spadkowy orzekania kary ograniczenia wolności wynika „w pewnej mierze ze świadomego odstępowania od jej stosowania. Wpływają na to najprawdopodobniej ujawnione trudności w postępowaniu wykonawczym ..., a co za tym idzie - wątpliwości sędziów co do rzeczywistej efektywności eksperymentalnego środka penalnego”. Znajduje to oparcie w wynikach badań¹³. Z przeprowadzonych w 1973 roku badań wynika, że 53% badanych sędziów pozytywnie oceniło wprowadzenie do katalogu kar kary ograniczenia wolności, uzasadniając swoje stanowisko potrzebą „pośredniej” kary między pozbawieniem wolności a grzywną, co pozwoli na większą indywidualizację wymiaru kary i na ograniczenie stosowania kary pozbawienia wolności. Równocześnie sędziowie wskazywali na brak przygotowania administracji do wykonywania kary ograniczenia wolności oraz na brak sprawnego aparatu egzekucyjnego, podkreślając, że „zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności, które spełnia funkcje polityczno-kryminalne, jest na pewno łatwiejsze do wykonania”.

Należy zwrócić uwagę, że w pierwszych dwóch latach stosowania kary ograniczenia wolności wzrostowi jej udziału w strukturze orzekanych kar (z 6,2% w 1970 r. do 9,3% w 1971) towarzyszył spadek częstotliwości orzekania kary grzywny (z 18,9% w 1970 r. do 15,8% w 1971 r.). W tym okresie częstotliwość orzekania bezwzględnej kary pozbawienia wolności i kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania pozostawała na niezmiennym poziomie. Takie przeszerogowania w strukturze prawomocnie orzekanych kar wolnościowych dały podstawę do wysnucia wniosku, że kara ograniczenia wolności nie wypełnia założeń ustawowych. Zamiast zgodnie z wolą ustawodawcy zastępować krótkoterminowe kary pozbawienia wolności, zaczęła zastępować karę grzywny¹⁴.

¹² L. Kubicki, *Kara ograniczenia wolności w świetle doświadczeń pierwszego trzylecia*, „Palestra” 1974, nr 3, s. 62. Zob. także: W. Michalski, *Środki karne bez pozbawienia wolności*, ZN IBPS 1978, nr 9, s. 68-70; J. Jasiński, *Główne kierunki polityki karnej lat siedemdziesiątych* (w:) J. Skupiński (red.), *Polityka karna w Polsce*, t. I 1970-1980, Ossolineum 1989, s. 22; idem, *Kara ograniczenia wolności w orzecznictwie sądowym 1970-1980* (w:) *Polityka karna w Polsce...*, s. 78-82.

¹³ L. Kubicki, J. Skupiński, J. Wojciechowska, *Poglądy i oceny sędziów na temat kary ograniczenia wolności*, „Studia Prawnicze” 1974, nr 3 (41).

¹⁴ Por. uwagi: J. Skupiński, *Kara ograniczenia wolności w orzecznictwie sądowym w latach 1970-1972*, „Studia Prawnicze” 1974, nr 4 (42), s. 149; idem, *Kara ograniczenia wolności w orzecznictwie sądowym 1970-1980* (w:) *Polityka karna w Polsce...*, s. 83; T. Szymanowski, *Niektóre zagadnienia wymiaru kary (w pierwszym okresie obowiązywania nowego k.k.)*, „PiP”

Należy zwrócić uwagę, że jednocześnie nastąpiło wydłużenie orzekanych kar bezwzględnego pozbawienia wolności, orzekanie kary ograniczenia wolności na coraz dłuższe okresy, wzrost wysokości orzekanych grzywien samostnych, kumulowanie środków karnych¹⁵. Odnotowano w tym czasie bardzo wysokie współczynniki osób pozbawionych wolności na 100 tys. ludności, wynoszące od 216,9 osób w 1970 r. do 372,2 w 1973 r.¹⁶ Procesowi zaostrzenia represji karnej sprzyjało orzecznictwo Sądu Najwyższego, które w licznych wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej¹⁷ lansowało przede wszystkim represyjny trend polityki.

Od 1973 r. wzrostowi udziału kar wolnościowych, a więc grzywny i kary ograniczenia wolności, w strukturze orzekanych kar towarzyszył spadek częstotliwości orzekania bezwzględnej kary pozbawienia wolności. Załamanie tej pozytywnej tendencji nastąpiło w 1977 r., wówczas nastąpił spadek (z 15,6% w 1976 r. do 13,9% w 1977 r.) udziału kary ograniczenia wolności, a także kary grzywny (z 15,6% w 1976 r. do 14,2% w 1977 r.), przy wzroście częstotliwości orzekania (z 30,4% w 1976 r. do 35,8% w 1977) bezwzględnej kary pozbawienia wolności. Już w następnym roku nastąpiły istotne przeszerogowania w strukturze prawomocnie orzekanych kar. Wzrósł udział kary ograniczenia wolności i ta tendencja wzrostowa - przy równoczesnym spadku częstotliwości orzekania bezwzględnej kary pozbawienia wolności - utrzymywała się do roku 1980.

1972, nr 6, s. 42; W. Przegrodzki, *Kara ograniczenia wolności (założenia kodeksowe a praktyka)*, „Palestra” 1971, nr 1, s. 49; L. Kubicki, *Kara ograniczenia wolności w świetle doświadczeń pierwszego trzylecia*, „Palestra” 1974, nr 3, s. 62.

¹⁵ Por. w szczególności: J. Jasiński, *Punitowność systemów karnych. Rozważania nad zakresem, formami i intensywnością penalizacji*, „Studia Prawnicze” 1973, z. 35, s. 21; idem, *Przemiany polityki karnej...*, s. 85–89; K. Buchała, *Polityka karna w latach...*, s. 48, 52; T. Szymanowski, *Niektóre zagadnienia wymiaru...*, s. 46-50.

¹⁶ Szerzej: B. Hołyst, *Kara pozbawienia wolności w teorii i praktyce* (wybrane zagadnienia) (w:) A. Marek (red.), *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988*, Warszawa 1990, s. 170; T. Szymanowski, *Stan aktualny i postulowane kierunki rozwoju systemu penitencjarnego w Polsce* (w:) *Doświadczenia i perspektywy...*, s. 20-23; A. Marek, *Rola kary pozbawienia wolności na tle tendencji w polityce kryminalnej* (w:) *Księga jubileuszowa...*, s. 231-233.

¹⁷ Por. przykładowo następujące wytyczne SN: 1) uchwała połączonych Izb Karnej i Wojskowej z 26 września 1975 r. (VI KZP 14/75), wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie prawidłowego orzekania kar za przestępstwa zagarnięcia mienia społecznego znacznej wartości, OSN KW 1975, z. 10-11, poz. 134; 2) uchwała połączonych Izb Karnej i Wojskowej z 27 lutego 1976 (VI KZP 10/75) wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawach o przestępstwa niegospodarności, marnotrawstwa oraz sprowadzenia niedoboru w mieniu społecznym, OSN KW 1976, z. 4-5, poz. 52; 3) uchwała połączonych Izb Karnej i Wojskowej z 22 grudnia 1978 r. (VII KZP 23/77), wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie prawidłowego stosowania przepisów dotyczących przestępstw popełnionych w warunkach recydywy, OSN KW 1979, z. 1-2, poz. 1; 4) uchwała pełnego składu Izby Karnej z 25 czerwca 1980 r. (VII KZP 48/78) wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie odpowiedzialności karnej za przestępstwa określone w art. 208 k.k., OSN KW 1980, z. 8, poz. 65.

Na powolny wzrost udziału kary ograniczenia wolności w strukturze prawomocnie orzeczonych kar z całą pewnością miał wpływ liberalny trend w orzecznictwie SN¹⁸, odnoszący się do drobnej przestępczości. Mianowicie w wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej z 30 maja 1979 r. (VII KZP 31/77)¹⁹ w sprawie wymiaru kary za przestępstwa zagrożone przemiennie zasadniczą karą pozbawienia wolności, ograniczenia wolności lub grzywny Sąd Najwyższy podkreślił, że w sprawach o występki zagrożone przemiennie karą pozbawienia wolności, ograniczenia wolności lub grzywny powinna obowiązywać zasada stopniowania środków karnych. W odniesieniu do czynów o mniejszym stopniu społecznego niebezpieczeństwa sąd w pierwszej kolejności powinien rozważyć możliwość warunkowego umorzenia postępowania, orzeczenia tylko kary dodatkowej, skazania na grzywnę, wymierzenia kary ograniczenia wolności, skazania na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania. Bezwzględne krótkoterminowe kary pozbawienia wolności powinny być orzekane tylko wtedy, gdy inne kary nieizolacyjne nie będą mogły spełnić funkcji ochronnej porządku prawnego (teza I i jej uzasadnienie). W uzasadnieniu tezy 5. Sąd Najwyższy stwierdził ponadto, że kara ograniczenia wolności ma głównie za zadanie ograniczenie skazań na krótkoterminowe bezwzględne pozbawienie wolności, a nie zastępowanie kary grzywny.

Dopiero więc w dziesiątym roku obowiązywania k.k. z 1969 r. Sąd Najwyższy - i to tylko w odniesieniu do drobnej przestępczości - wyraził zasadę prymatu środków wolnościowych i ostateczności krótkoterminowej kary pozbawienia wolności. Tymczasem wcześniej dwukrotnie zostały wydane akty amnestyjne (w 1974 i w 1977 r.), które korygowały skutki zbyt surowej polityki karania²⁰.

Należy zaznaczyć, że w tym czasie na świecie następuje zdecydowany odwrót od kary pozbawienia wolności, w szczególności na skutek utraty wiary w resocjalizacyjną funkcję tej kary²¹. Już na XI kongresie AIDP w Budapeszcie w 1974 r. podjęto rezolucję, w której stwierdza się, że „karę pozbawienia wolności należy stosować wyjątkowo i tylko wtedy, gdy żadna inna kara nie może być brana pod uwagę”. Dążenie do radykalnego ograniczenia stosowania

¹⁸ Por. T. Bojarski, *Niektóre problemy polityki karnej w Polsce* (w:) T. Bojarski (red.), *Problemy ewolucji prawa karnego*, Lublin 1990, s. 209 i n.

¹⁹ OSN KW 1979, z. 7-8, poz. 77.

²⁰ Ustawa z 18 lipca 1974 r. i dekret z 19 lipca 1977 r. Por. A. Marek, *Prawo karne. Zagadnienia teorii i praktyki*, Warszawa 1997, s. 370-371.

²¹ Na temat ówczesnej krytyki kary pozbawienia wolności i jej negatywnych następstw por. w szczególności: J. Śliwowski, *Kara pozbawienia wolności we współczesnym świecie. Rozważania penitencjarne i penologiczne*, Warszawa 1981; idem, *Tendencje abolicjonistyczne i skrajnie krytyczne w penitencjarystyce* (w:) B. Hołyst (red.), *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984, s. 5-31; B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 1979, s. 349-362; T. Szymanowski, *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności*, Warszawa 1976.

kary pozbawienia wolności i reformy jej wykonywania przejawia się w obradach VII Kongresu Kryminologii w Lizbonie w 1978 r. i VI Kongresu ONZ w Caracas w 1980 r. Problem ten był dostrzegany również przez doktrynę w Polsce²². Natomiast w praktyce w latach 1979 i 1980 współczynniki populacji więziennej ponownie zbliżyły się do 300 (odpowiednio wyniosły: 297,2 i 295,5)²³, przy jednocześnie zmniejszającym się nieco udziale orzeczeń skazujących na bezwzględne pozbawienie wolności.

W 1980 r. udział kary ograniczenia wolności w strukturze prawomocnie orzekanych kar wyniósł 18,0%. Był to najwyższy wskaźnik w okresie obowiązywania k.k. z 1969 r. Nastąpiło to przy równoczesnym systematycznym spadku częstotliwości orzekania bezwzględnej kary pozbawienia wolności. Zdaniem doktryny kara ograniczenia wolności znalazła trwałe miejsce wśród kar²⁴.

Zważywszy, że kara ograniczenia wolności jest alternatywną formą sankcji występującą przy niektórych czynach, a czyny te nie należą do najczęściej popełnianych - skazania za te czyny, jak wynika z analizy statystyk sądowych MS, stanowią ok. 10% ogółu skazań - a także, iż niezbyt często są stosowane instytucje przewidziane w art. 54 k.k. i 57 k.k., będące podstawą orzeczenia tej kary, słusznie zauważył L. Kubicki²⁵, że liczba skazań na karę ograniczenia wolności nie mogła przekraczać 15-21%, a więc właściwie sądy wyczerpały możliwości orzekania tej kary. Należy nadmienić, że w analizowanym okresie częstotliwość orzekania kary ograniczenia wolności w przypadku czynów zagrożonych sankcją alternatywną wahała się w granicach 32,83-55,54%, zaś kary grzywny 21,67-51,59%. Z dwóch kar wolnościowych sądy preferowały karę ograniczenia wolności²⁶.

W analizowanym okresie obserwujemy istotne zmiany co do częstotliwości orzekania poszczególnych form kary ograniczenia wolności. Z aprobatą doktryny spotkał się wzrost orzeczeń (z 38,1% w 1972 r. do 41,4% w 1980 r.) tej kary w postaci skierowania do nieodpłatnej dozorowanej pracy, przy zmniejszeniu się częstotliwości (z 58,8% w 1972 r. do 46,2% w 1980) orzekania tej kary w formie potrącen z wynagrodzenia. Podkreślano, iż forma skierowania

²² A. Marek, *Główne tendencje polityki kryminalnej na forum ONZ a reforma polskiego prawa karnego*, „PiP” 1983, nr 1, s. 86; B. Hołyst (red.), *Zapobieganie przestępczości w świetle obrad VIII Międzynarodowego Kongresu Kryminologii - Lizbona wrzesień 1978*, Warszawa 1979; B. Hołyst (red.), *Problematyka przestępczości na VI Kongresie Narodów Zjednoczonych*. Caracas, 25 sierpnia-5 września 1980 r., Warszawa 1983, zwłaszcza s. 75-80.

²³ B. Hołyst, *Kara pozbawienia wolności...*, s. 157-176; T. Szymanowski, *Podstawowe kierunki systemu penitencjarnego w Polsce*, „Archiwum Kryminologii” 1986, t. XIII, s. 187-191.

²⁴ Por. J. Jasiński, *Przemiany polityki karnej sądów powszechnych rozwijanej na tle przepisów nowej kodyfikacji karnej (1970-1980)*, „Archiwum Kryminologii” 1982, t. VIII-IX, s. 48.

²⁵ L. Kubicki, *Kara ograniczenia wolności...*, s. 56.

²⁶ Szerzej na ten temat L. Kubicki, *Kara ograniczenia wolności...*, s. 58-59; G. Szczygieł, *Kara ograniczenia wolności w praktyce wymiaru sprawiedliwości (w latach 1970-1987)*, ZN FUW, „Prawo, Administracja, Zarządzanie” 1992, nr 2, s. 347 i n.

do nieodpłatnej dozorowanej pracy akcentuje resocjalizacyjne treści tej kary, ale w doktrynie podnoszono, że może to spowodować zwiększenie zadań sądów i terenowych organów administracji państwowej²⁷.

Na fali demokratyzacji stosunków społecznych (w latach 1980-1981) 30 października 1980 r. ponad 100 pracowników nauki złożyło Ministrowi sprawiedliwości memoriał w sprawie reformy polskiego prawa karnego i dotychczasowej polityki karnej, uznanych za nadmiernie represyjne²⁸. Rozpoczęły się energiczne prace nad reformą kodyfikacji karnych, które wywarły wpływ na kształtowanie ówczesnej polityki karnej w kierunku jej złagodzenia. Towarzyżyła im powszechna dyskusja we wszystkich środowiskach prawniczych²⁹.

Debata nad reformą kodyfikacji karnych niewątpliwie wpłynęła na złagodzenie represyjności polityki karnej, o czym świadczy spadek udziału bezwzględnej kary pozbawienia wolności w strukturze prawomocnie orzeczonych kar z 31,7% w 1979 r. do 25,3% w 1981³⁰.

Okres pozytywnych przemian trwał jednak krótko. Z chwilą wprowadzenia stanu wojennego (13 grudnia 1981 r.) sytuacja zmieniła się. Został zahamowany proces reform prawa karnego. Nastąpiła znacząca ingerencja ustawodawcza w sferę polityki karnej, która jest charakterystycznym elementem kształtowania polityki kryminalnej lat osiemdziesiątych (1981-1989). Jej przejawem było m.in. ustawodawstwo stanu wojennego³¹. Doprowadziło ono do dalszego

²⁷ Szerzej S. Paweła, *Nowe tendencje w praktyce orzekania i wykonywania kary ograniczenia wolności*, „NP” 1978, nr 11-12, s. 1626 i n.; J. Jasiński, *Przemiany polityki karnej sądów powszechnych...*, s. 71.

²⁸ Memoriał został opublikowany w „Palestrze” 1980, nr 11-12, s. 13-15.

²⁹ Por. zwłaszcza I. Andrejew, *Reforma prawa karnego*, „PiP” 1981, nr 7, s. 52-63; A. Gubiński, *Główne ogniwa reformy prawa karnego: ograniczenie punitwności i zadośćuczynienie pokrzywdzonemu*, „PiP” 1981, nr 7, s. 64-73; K. Buchała, *System sądowego wymiaru...*, s. 29-41; idem, *Niektóre problemy nowelizacji przepisów części ogólnej kodeksu karnego*, „NP” 1981, nr 5, s. 86-100; J. Śliwowski, *Na pograniczu trzech pionów ustawodawstwa karnego*, „NP” 1981, nr 3, s. 93-109; J. Bednarzak, *W sprawie nowelizacji kodyfikacji karnej*, „NP” 1981, nr 3, s. 110-120; T. Kaczmarek, *W sprawie nadmiernej represyjności polityki karnej*, „NP” 1981, nr 5, s. 101-107; A. Marek, *Reforma prawa karnego - uwagi i postulaty*, „NP” 1981, nr 7-8, s. 99-113; idem, *Model polityki karnej na tle projektowanych zmian ustawodawczych*, „PiP” 1982, nr 5-6, s. 106-111; J. Jasiński, *System środków karnych*, „PiP” 1982, nr 8, s. 104-109; A. Zoll, *Propozycje dotyczące regulacji przepisów o błędzie*, „PiP” 1982, nr 8, s. 110-113; L. Gardocki, *O zakresie reformy prawa karnego*, „PiP” 1981, nr 8, s. 102 i n.; J. Bafia, *Kierunki polityki karnej a zmiany w obowiązującym prawie*, „PiP” 1982, nr 1-2, s. 103 i n.; K. Daszkiewicz, *Uwagi na temat nowelizacji kodeksu karnego*, „PiP” 1982, nr 3-4, s. 114 i n.; S. Leleńtal, *Projektowane zmiany przepisów kodeksu karnego o warunkowym przedterminowym zwolnieniu*, „Problemy Praworządności” 1982, nr 7; J. Wąsik, *Niektóre problemy prawa karnego po 11 latach obowiązywania kodyfikacji z 1969 roku*, „NP” 1982, nr 9-10, s. 93-105.

³⁰ Szerzej J. Jasiński, *Polityka karna sądów powszechnych w latach 1979-1983*, „PiP” 1984, nr 11, s. 40 i n.

³¹ Por. dekret z 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym (Dz.U. nr 29, poz. 154); dekret z 12 grudnia 1981 r. o postępowaniach szczególnych w sprawach o przestępstwa i wykroczenia w czasie obowiązywania stanu wojennego (Dz.U. nr 29, poz. 256); dekret z 12 grudnia 1981 r.

zaostżenia punitywności systemu karnego. W odniesieniu do rozwiązań legislacyjnych między innymi wprowadzono specjalne tryby postępowania (doraźny i przyspieszony), zwiększono katalog przestępstw, których rozpoznanie objęte było trybem uproszczonym, podwyższono dolne i górne granice zagrożenia karą, spenalizowano niektóre zachowania dotychczas niekaralne, zwiększono możliwość stosowania kary śmierci i kary 25 lat pozbawienia wolności, ograniczono możliwość łagodzenia kar, wprowadzono administracyjną formę prewencyjnego pozbawienia wolności w postaci internowania itp. Ponadto rozszerzono właściwość sądów wojskowych do rozpoznawania: przestępstw politycznych, nowych typów przestępstw wprowadzonych przez dekret o stanie wojennym, związanych z działalnością w zawieszonych organizacjach społecznych lub związkach zawodowych i z prowadzeniem akcji protestacyjnych, rozmaitych przestępstw pospolicznych, przestępstw związanych ze służbą wojskową oraz wszystkich przestępstw popełnionych przez osoby cywilne zatrudnione w zakładach zmilitaryzowanych³².

Z chwilą zawieszenia stanu wojennego (19 grudnia 1982 r.)³³ ustawodawstwo karne stanu wojennego wprawdzie uchylono, ale zastąpiono je również restrykcyjnym, a mianowicie ustawą z 18 grudnia 1982 r. o szczególnej regulacji prawnej w okresie zawieszenia stanu wojennego³⁴. Ustawa ta utraciła moc z chwilą zniesienia stanu wojennego z dniem 22 lipca 1983 r.³⁵ Jednakże pewne zmiany przez nią wprowadzone, a dotyczące art. 243 k.k. (zawiadomienie o przestępstwie łapownictwa) i art. 273 § 2 k.k. (przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu) miały charakter trwały. Ponadto wspomnianą ustawą wprowadzono do kodeksu karnego art. 282^a, uzupełniony następnie o § 2³⁶,

o przekazaniu do właściwości sądów wojskowych spraw o niektóre przestępstwa oraz o zmianie ustroju sądów wojskowych i wojskowych jednostek organizacyjnych Prokuratury PRL w czasie obowiązywania stanu wojennego (Dz.U. nr 29, poz. 157); ustawa z 26 maja 1982 r. o zmianie niektórych przepisów prawa karnego i prawa o wykroczeniach (Dz.U. nr 16, poz. 125) i inne przepisy stanu wojennego.

³² Szerzej J. Jasiński, *Polityka karna sądów powszechnych w latach 1979-1983*, „PiP” 1984, nr 11, s. 27-29; idem, *Obraz polityki karnej lat osiemdziesiątych i początku lat dziewięćdziesiątych (1980-1991)*, *Archiwum Kryminologii* 1993, t. XIX, s. 32-37; *Tendencje polityki karnej w latach osiemdziesiątych (na przykładzie 1982 i 1986 r.)*, „PiP” 1988, nr 6, s. 27-28; A. Ratajczak, *Przyczyny uchwalenia nowych kodyfikacji karnych oraz ich podstawowe założenia*, „Jurysta” 1997, nr 10-12, s. 5-6; K. Buchała, A. Zoll, *Polskie prawo karne*, Warszawa 1995, s. 40-41.

³³ Por. uchwała Rady Państwa z 19 grudnia 1982 r. w sprawie zawieszenia stanu wojennego (Dz.U. nr 42, poz. 275).

³⁴ Dz.U. nr 41, poz. 273.

³⁵ Por. uchwała Rady Państwa z 20 lipca 1983 r. w sprawie zniesienia stanu wojennego (Dz.U. nr 39, poz. 178).

³⁶ Uzupełnienie nastąpiło ustawą z 28 lipca 1983 r. o zmianie niektórych przepisów z zakresu prawa karnego i prawa o wykroczeniach (Dz.U. nr 44, poz. 203). Ostateczne brzmienie przepisu art. 282 było następujące: „§ 1. Kto podejmuje działanie w celu wywołania niepokoju publicznego lub rozruchów, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”. § 2. „Tej samej karze podlega, kto organizuje lub kieruje akcją protestacyjną przeprowadzoną wbrew przepisom prawa”. Szerzej na ten temat K. Buchała, A. Zoll, op. cit., s. 41; J. Jasiński, *Obraz polityki...*, s. 36.

który nie spełniał jednej z podstawowych zasad prawa karnego, tj. określoności czynu. Przepis ten uchylono ustawą z 29 maja 1989 r.³⁷ Częściowo przejawem obostrzenia odpowiedzialności karnej była nowelizacja k.k. dokonana ustawą z 26 maja 1982 r.³⁸, podnosząca granice grzywien i nawiązek, ale także zwiększająca kwotowe odpowiedniki znamion występujących w licznych przepisach (np. granice „mienia znacznej” i „wielkiej wartości”) oraz kwotowe przeliczniki kar zastępczych. Wspomnieć także trzeba, że w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych miały również miejsce liczne zmiany i uzupełnienia przepisów karnych zamieszczonych w ustawach szczególnych³⁹, które jednak były następstwem ewolucji prawa karnego i nie miały charakteru „nadmierzającego”.

W następnym dziesięcioleciu, obejmującym lata 1981-1990, udział kary ograniczenia wolności w strukturze orzekanych kar kształtował się w granicach 8,2-17,4%. W analizowanym okresie nie można wskazać charakterystycznej tendencji.

W latach 1981-1984 obserwujemy spadek (z 15,6% w 1981 r. do 8,2% w 1984 r.) udziału kary ograniczenia wolności w strukturze orzekanych kar. Równocześnie wzrosła częstotliwość orzekania bezwzględnej kary pozbawienia wolności (z 25,3% w 1981 r. do 33,1% w 1984 r.). Spowodowało to wzrost liczby osób przebywających w zakładach karnych z 83 000 w 1981 r. do 105 000 w 1983 r.⁴⁰ W tym okresie nasz system karny należał do najbardziej punitivnych w Europie. Przystępczość w Polsce zaś kształtowała się na poziomie średnim⁴¹.

Lata 1985-1987 to systematyczny wzrost udziału kary ograniczenia wolności w strukturze orzekanych kar (z 10,1% w 1985 r. do 17,4% w 1987). Mogło to być wynikiem wprowadzenia przez ustawę majową możliwości orzekania kary ograniczenia wolności w postępowaniu nakazowym, tj. pod nieobecność oskarżonego⁴². Jednocześnie sądy rzadziej orzekały bezwzględną karę pozbawienia wolności (w 1985 r. – 34,7%, a w 1987 – 33,3%), zaś

³⁷ Por. ustawa z 29 maja 1989 r. o zmianie niektórych przepisów prawa karnego, prawa o wykroczeniach oraz innych ustaw (Dz.U. nr 34, poz. 180).

³⁸ Por. ustawa z 26 maja 1982 r. o zmianie niektórych przepisów prawa karnego i prawa o wykroczeniach (Dz.U. nr 16, poz. 125).

³⁹ Należy tu wymienić w szczególności ustawę z 9 października 1982 r. o zmianie ustawy o zwalczaniu spekulacji (Dz.U. nr 33, poz. 218); trzy ustawy z 26 października 1982 r.: o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. nr 35, poz. 228); o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. nr 35, poz. 230); o postępowaniu wobec osób uchylających się od pracy (Dz.U. nr 35, poz. 229) oraz ustawę z 31 stycznia 1985 r. o zapobieganiu narkomanii (Dz.U. nr 4, poz. 15).

⁴⁰ Szczegółowo analizuje politykę karną tego okresu J. Jasiński, *Punitivność systemów karnych (Kontynuacje)*, „PiP” 1984, nr 6, s. 62 i n.

⁴¹ L. Kubicki, *Karanie - teoria i praktyka. Naukowcy i praktycy o stanie przestępczości (Dyskusja redakcyjna)*, „GP” 1980, nr 23, s. 1.

⁴² Por. J. Jasiński, *Obraz polityki karnej lat osiemdziesiątych...*, s. 55.

udział kęty pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania kary i kary grzywny w strukturze orzekanych kar w latach 1986-1987 nie uległ zmianom.

W 1985 r. po raz kolejny dochodzi do głosu tendencja zaost్రzania polityki karnej drogą ustawodawczą, wyrażona w ustawie z 10 maja 1985 r. o zmianie niektórych przepisów prawa karnego i prawa o wykroczeniach (Dz.U. nr 23, poz. 100), a zwłaszcza w ustawie z 10 maja 1985 r. o szczególnej odpowiedzialności karnej (Dz.U. nr 23, poz. 101). Na mocy ustawy pierwszej dokonano obostrzenia kar m.in. przez kolejne podwyższenie ustawowego wymiaru grzywny, rozszerzenie zakresu stosowania nawiązki i jednoczesne podwyższenie dolnej i górnej granicy jej wymiaru, rozszerzenie zakresu stosowania niektórych kar dodatkowych. Jednocześnie znowelizowano art. 54 § 1 k.k., łagodząc jeden z warunków orzeczenia kary wolnościowej w ramach instytucji „zamiany rodzaju kary na łagodniejszą”. Jako przesłankę orzeczenia kary ograniczenia wolności albo kary grzywny przyjęto - w miejsce niecelowości orzeczenia bezwzględnej kary pozbawienia wolności do 6 miesięcy - niecelowość orzeczenia bezwzględnej kary pozbawienia wolności do roku. Zmiana ta poszerzyła potencjalne możliwości orzekania kar wolnościowych⁴³. Elementem łagodzenia karania było także poszerzenie zakresu warunkowego przedterminowego zwolnienia (art. 91 § 2 k.k.)⁴⁴.

Z bardziej radykalną ingerencją ustawodawcy w sferę polityki karnej mieliśmy do czynienia w przypadku drugiej ustawy, która obowiązywała do 30 czerwca 1988 r. Miała ona na celu wyłącznie zaost్రzenie represji i ograniczenie swobody sądu w zakresie kształtowania wymiaru kary⁴⁵. W dziedzinie prawa karnego materialnego m.in. wyłączono lub znacznie ograniczono możliwość stosowania warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności w stosunku do sprawców wielu przestępstw, wprowadzono kwalifikowane stany faktyczne, wyłączono możliwość warunkowego przedterminowego zwolnienia wielokrotnych recydywistów, znacznie ograniczono możliwość stosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary w stosunku do sprawców zagarnięcia mienia przewoźnika, w stosunku do sprawców przestępstw popełnionych w stanie nietrzeźwości, a polegających na: umyślnym spowodowaniu ciężkiego uszkodzenia ciała, uszkodzeniu ciała ze skutkiem śmiertelnym, ciężkim uszkodzeniu ciała powodującym śmierć, udziale w bójce lub pobiciu

⁴³ Szerzej na temat zmian wprowadzonych przez ustawę z 10 maja 1985 r. o zmianie niektórych przepisów prawa karnego i prawa o wykroczeniach por. J. Jasiński, *Obraz polityki...*, s. 39; A. Ratajczak, *Przyczyny uchwalenia nowych kodyfikacji karnych oraz ich podstawowe założenia*, „Jurysta” 1997, nr 10-12, s. 6.

⁴⁴ Por. K. Buchała, Z. Cwiąkalski, M. Szewczyk, A. Zoll, *Komentarz do kodeksu karnego Część ogólna*, K. Buchała (red.), *Stan ustawodawstwa i orzecznictwa na dzień 1 marca 1990 r.*, Warszawa 1990, s. 358-359.

⁴⁵ Szerokie, krytyczne spojrzenie na ustawę przedstawia A. Ratajczak, *Uwagi o ustawie o szczególnej odpowiedzialności karnej z 10 maja 1985*, „PiP” 1987, nr 8, s. 32-44. Na temat ustawy epizodycznej por. także J. Jasiński, *Obraz polityki...*, s. 38-39; idem, *Tendencje polityki...*, s. 29-30; A. Ratajczak, *Przyczyny uchwalenia...*, s. 7.

ze skutkiem śmiertelnym lub jeżeli następstwem było ciężkie uszkodzenie ciała, użyciu w bójkę lub pobiciu niebezpiecznego narzędzia, zgwałceniu, spowodowaniu wypadku drogowego ze skutkiem śmiertelnym lub z ciężkim uszkodzeniem ciała, w stosunku do sprawców: kradzieży zuchwałej lub z włamaniem, kradzieży rozbójniczej, wymuszenia rozbójniczego, zaboru pojazdu mechanicznego w celu krótkotrwałego użycia (art. 214 § 2 k.k.), zgwałcenia zbiorowego lub ze szczególnym okrucieństwem, rozboju, zagarnięcia mienia znacznej wartości i innych⁴⁶.

Po rocznym okresie obowiązywania rygorystycznych ustaw majowych uchwalono kolejną ustawę amnestijną z 17 lipca 1986 r.⁴⁷, która łagodziła skutki zaostżenia polityki karnej. Miała ona głównie charakter polityczny. Jej uchwalenie motywowano „normalizacją życia społecznego i umacnianiem się państwa socjalistycznego oraz umożliwieniem wcześniejszego zwolnienia od odbycia kary ze względu na warunki osobiste sprawców niektórych przestępstw”, a także kierowaniem się „zasadami humanitaryzmu socjalistycznego”. Objęto nią popełnione przed 17 lipca 1986 r. przestępstwa przeciwko państwu lub porządkowi publicznemu, jeżeli istniały podstawy uzasadniające przypuszczenie, że sprawcy tych przestępstw włączą się do czynnego udziału w życiu kraju i nie powrócą na drogę przestępstwa.

Z chwilą gdy ustawa epizodyczna utraciła moc, weszła w życie ustawa z 17 czerwca 1988 r.⁴⁸, która była pierwszym symptomem odchodzenia od represyjnego modelu karania. Wprowadziła ona m.in. zmiany do konstrukcji kary ograniczenia wolności, wyrażone w zmianie jej profilu, a także zmiany w płaszczyźnie wykonywania kary ograniczenia wolności. W odniesieniu do pierwszej formy kary ograniczenia wolności polegającej na nieodpłatnej dozorowanej pracy na cele publiczne w wymiarze od 20 do 50 godzin w stosunku miesięcznym (art. 34 § 1 k.k.), wprowadzono nowe elementy w organizacji jej wykonania, określając, że pracę na cele publiczne wykonuje się „w odpowiednim uspołecznionym zakładzie pracy lub instytucji użyteczności publicznej”. W kształcie prawnym drugiej formy – potrącenie osobie zatrudnionej w uspołecznionym zakładzie pracy od 10 do 25% wynagrodzenia za pracę na rzecz Skarbu Państwa albo cel społeczny wskazany przez sąd (art. 34 § 2 k.k.) - zniesiono jeden z dodatkowych rygorów w postaci zakazu przyznawania skazanemu wyższego wynagrodzenia w okresie odbywania kary, pozostawiając dwa pozostałe (zakaz rozwiązania bez zgody sądu stosunku pracy, zakaz przeniesienia skazanego na wyższe stanowisko). W wypadku trzeciej formy kary ograniczenia wolności (art. 34 § 3 k.k.), polegającej na skierowaniu

⁴⁶ Por. art. 2 ustawy z 10 maja 1985 r. o szczególnej odpowiedzialności karnej (Dz.U. nr 23, poz. 101).

⁴⁷ Por. ustawa z 17 lipca 1986 r. o szczególnym postępowaniu wobec sprawców niektórych przestępstw (Dz.U. nr 26, poz. 126).

⁴⁸ Ustawa z 17 czerwca 1988 r. o zmianie przepisów prawa karnego i prawa o wykroczeniach (Dz.U. nr 20, poz. 135).

skazanego niepozostającego w stosunku zatrudnienia do odpowiedniego uspołecznionego zakładu pracy celem wykonywania tam pracy na warunkach określonych w § 2 art. 34 k.k., wprowadzono możliwość orzeczenia przez sąd potraczeń na rzecz zakładu pracy na potrzeby związane z wykonywaniem kary ograniczenia wolności albo na cel społeczny wskazany przez sąd⁴⁹. I chociaż te zmiany w literaturze zostały określone jako „drobne uelastycznienia stosowania kary ograniczenia wolności i złagodzenia odnoszące się do kar zastępczych”⁵⁰, to jednak ich wprowadzenie było wyrazem dążenia do zwiększenia znaczenia tej kary w praktyce.

Zamierzenia nie zostały jednak osiągnięte, zakres orzekania kary ograniczenia wolności zmniejszył się bowiem z 15,5% w 1988 r. do 5,3% w 1990. Zważywszy, iż zmniejszyła się częstotliwość orzekania bezwzględnej kary pozbawienia wolności, należy wnosić, że sądy zaczęły zastępować karę ograniczenia wolności karą pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania (udział tej kary w strukturze orzekanych kar wzrósł z 36,9% w 1988 r. do 48,9% w 1990).

Do przełomu politycznego 1989 r. utrzymywała się tendencja zaostrzania represji. Jednocześnie odnotowano wyższe nasilenie przestępczości ujawnionej w porównaniu do lat siedemdziesiątych. Na przestrzeni lat 1980-1985 liczba przestępstw stwierdzonych systematycznie wzrastała (z 337 935 w 1980 r. do 544 361 w 1985). W kolejnych trzech latach odnotowano spadek przestępczości do poziomu 475 273 przestępstw w 1988 r., po czym w 1989 r. liczba przestępstw stwierdzonych ponownie wzrosła, osiągając wartość 547 589. „Skokowy” wzrost przestępczości nastąpił w 1990 r., w którym liczba przestępstw stwierdzonych ukształtowała się na poziomie 883 346. Współczynnik przestępczości (obliczony na 100 tys. mieszkańców) wzrósł z 1446 w 1989 r. do 2317 w 1990. W następnych latach (1991-1993) liczba przestępstw stwierdzonych względnie ustabilizowała się (na poziomie ok. 880 tys. rocznie), po czym w latach 1994 i 1995 przejściowo wzrosła, wynosząc odpowiednio: 906 157 i 974 941. Po spadku liczby przestępstw stwierdzonych w 1996 r. do poziomu 897 751 w kolejnych dwóch latach ponownie wzrosła, kształtując się na poziomie 992 373 w 1997 r. i 1 037 042 w 1998. W ostatnim analizowanym roku współczynnik przestępczości osiągnął wartość 2776. To ogólne ujęcie rozmiarów przestępczości ujawnionej pozwala odnotować, że w latach dziewięćdziesiątych liczba przestępstw stwierdzonych nie ulegała gwałtownym zmianom, pozostawała jednak na poziomie znacznie wyższym niż w latach osiemdziesiątych. Jeżeli chodzi o strukturę przestępstw stwierdzonych w latach dziewięćdziesiątych, należy odnotować, że dominowały w niej przestępstwa

⁴⁹ Szerzej na ten temat J. Bafia, *Zmiany w prawie karnym. Ustawa z dnia 17 czerwca 1988 r. Przepisy i komentarz*, Warszawa 1989, s. 4-6, 12-17. Na temat zmian dotyczących wykonywania kary ograniczenia wolności por. J. Bafia, op. cit., s. 21-32.

⁵⁰ J. Jasiński, *Obraz polityki...*, s. 40.

przeciwko mieniu (kradzieże mienia prywatnego, kradzieże z włamaniem, rozboje i wymuszenia rozbójnicze, zagarnięcia mienia społecznego), stanowiąc w 1996 r. łącznie 58,7% ogółu przestępstw. Udział przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu (zabójstwa, uszkodzenia ciała, udział w bójce lub pobiciu) był stosunkowo niewielki, gdyż wynosił w 1996 r. 3,6%. Jednocześnie zarejestrowano wzrost udziału przestępstw z użyciem broni lub innego niebezpiecznego narzędzia⁵¹.

Zanim przejdziemy do charakterystyki zasadniczych zmian ustawodawstwa karnego ostatniego okresu (lata 1989-1997) należy stwierdzić, że jest to okres intensywnej pracy nad reformą prawa karnego, powszechnej dyskusji nad jej założeniami i kolejnymi redakcjami projektu k.k., dyskusji skupionej m.in. wokół potrzeby racjonalizacji odpowiedzialności karnej, konieczności usunięcia z prawa karnego nadmiernej punitivności i potrzeby dostosowania prawa polskiego do europejskich standardów praw i wolności jednostki⁵². Przełom polityczny i dokonana w naszym kraju transformacja ustrojowa przyniosły liczne zmiany legislacyjne w obszarze prawa karnego. Dokonano istotnych zmian w przepisach karnych pozakodeksowych oraz

⁵¹ Szerzej na temat stanu przestępczości w Polsce w latach 80. i 90. por. zwłaszcza: J. Jasiński, *Obraz polityki karnej...*, s. 45-50; idem, *Polityka karna sądów...*, s. 7-9; B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 1994, s. 154-175; J. Malec, *Przestępczość, polityka karna i populacja więzienna w Polsce* (w:) Biuletyn RPO. *Materiały. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa. Cz. I*, Warszawa 1995, z. 28, s. 17-25; *Stan przestępczości (z dokumentów rządowych)*, „Jurysta” 1994, nr 12; A. Siemaszko (red.), *Atlas przestępczości w Polsce*, Warszawa 1994, s. 18-31; A. Siemaszko (red.), *Quo vadis iusticia? Stan i perspektywy wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 1996, s. 80-82; J. Błachut, *Przestępczość w Polsce w latach 1986-1995 w świetle danych statystyk policyjnych*, „PiP” 1997, nr 3, s. 43-52; E.W. Pływaczewski, *Główne problemy przestępczości w Polsce* (w:) E.W. Pływaczewski (red.), *Aktualne problemy prawa karnego i kryminologii*, Białystok 1998, s. 341-359; H. Kołakowska-Przełomiec, A. Kossowska, D. Wójcik, *Przestępczość w okresie transformacji ustrojowej* (w:) *Prawo w okresie przemian ustrojowych w Polsce. Z badań Instytutu Nauk Prawnych PAN*, Warszawa 1995, s. 213-227; J. Błachut, J. Widacki, *Przestępczość w Polsce w latach 1990-1996 w świetle statystyki policyjnej* (w:) J. Widacki, J. Czapska (red.), *Bezpieczny obywatel - bezpieczne państwo*, Lublin 1998, s. 15-22; B. Gruszczyńska, *Przestępczość w Polsce w okresie transformacji w świetle badań statystycznych* (w:) *Bezpieczny obywatel...*, s. 23-32; A. Siemaszko, B. Gruszczyńska, M. Marczewski, *Atlas przestępczości w Polsce...*, s. 11-39; A. Siemaszko, *Przestępczość i polityka kryminalna w Polsce lat dziewięćdziesiątych: próba syntezy*, ibidem, s. 167-174; J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 1999, s. 205-215.

⁵² Por. K. Buchała, *System kar, środków karnych i zabezpieczających w projekcie kodeksu karnego z 1990 r.*, „PiP” 1991, nr 6, s. 15 i n.; A. Zoll, *Założenia polityki karnej w projekcie kodeksu karnego*, „PiP” 1994, nr 5, s. 3 i n.; idem, *Założenia politycznokryminalne kodeksu karnego w świetle wyzwań współczesności*, „PiP” 1998, nr 9-10, s. 47; T. Bojarski, *Kryminalno-polityczne tendencje w polskim prawie karnym przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych* (w:) *45 lat Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie*, Lublin 1995, s. 83 i n.; M. Filar, *Legislatorzy i kontestatorzy*, „Rzeczpospolita” z 7 sierpnia 1998 r., s. 14; A. Marek, *Polskie prawo karne na tle standardów europejskich*, „PiP” 1994, nr 5, s. 12 i n.

przyjęto szereg nowych ustaw⁵³, kilkakrotnie znowelizowano kodeks karny⁵⁴. Z punktu widzenia przedmiotu opracowania ważne zmiany wprowadzono ustawą z 12 lipca 1995 r. o zmianie kodeksu karnego, kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywnien i nawiązek w prawie karnym (Dz.U. nr 95, poz. 475).

Przed wszystkim wprowadzono znaczące modyfikacje przepisów dotyczących recydywy, które od wielu lat poddawane były druzgocącej krytyce⁵⁵.

⁵³ Np. ustawami: z 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. nr 30, poz. 179), z 6 kwietnia 1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa (Dz.U. nr 30, poz. 180), z 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (Dz.U. nr 78, poz. 462) oraz z 24 sierpnia 1990 r. o Państwowej Straży Pożarnej (Dz.U. nr 88, poz. 400) określono przestępstwa policjantów i innych funkcjonariuszy publicznych, m.in. za naruszenie dóbr osobistych obywateli przez przekroczenie uprawnień lub niedopełnienie obowiązku przy wykonywaniu obowiązków służbowych, spenalizowano nadużycia służbowe połączone z użyciem przemocy i groźby bezprawnej; ustawą z 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. nr 17, poz. 78, art. 7 ust. 1) m.in. wprowadzono do k.k. art. 23b dopuszczający badania prenatalne na dziecku poczętym pod pewnymi warunkami, ograniczono możliwość przerywania ciąży; ustawą z 12 października 1994 r. o ochronie obrotu gospodarczego m.in. wprowadzono do k.k. kwalifikowane postacie przywłaszczenia mienia oraz oszustwa (art. 204 § 3¹, art. 205 § 2¹ k.k.), spenalizowano tzw. nadużycie zaufania (art. 1), oszustwo ubezpieczeniowe (art. 4), tzw. pranie brudnych pieniędzy (art. 5), tzw. pozorne bankructwo (art. 7) itd. Szerzej na temat dokonanych zmian E. Bieńkowska, B. Czarnicka-Działuk, J. Jakubowska-Hara, B. Kunicka-Michalska, J. Skupiński, J. Wojciechowska, A. Wojtecka, *Przemiany polskiego prawa karnego w latach 1989-1995* (w:) *Prawo w okresie przemian ustrojowych w Polsce. Z badań Instytutu Nauk Prawnych PAN*, Warszawa 1995, s. 201–211; T. Bojarski, *Zakres zmian w prawie karnym* (w:) T. Bojarski, E. Skrętowicz (red.), *Kierunki i stan reformy prawa*, Lublin 1995, s. 11–17; K. Buchała, M. Szewczyk, *Wprowadzenie* (w:) *Kodeks karny oraz ustawa o ochronie obrotu gospodarczego i zmianie niektórych przepisów prawa karnego*, Kraków 1995, s. 8–13.

⁵⁴ Np. ustawą z 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. nr 29, poz. 154) uchylono art. 194 i 195 k.k., penalizujące tzw. nadużywanie wolności sumienia i wyznania przy wykonywaniu funkcji religijnych oraz spowodowanie zbiegowiska lub innego zakłócenia porządku publicznego; ustawą z 29 maja 1989 r. o zmianie niektórych przepisów prawa karnego, prawa o wykroczeniach oraz innych ustaw (Dz.U. nr 34, poz. 280) m.in. uchylono art. 287 k.k., tj. karalność wyrabiania lub posiadania bez zezwolenia radiowego aparatu nadawczego; ustawą z 23 lutego 1990 r. o zmianie kodeksu karnego i niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 14, poz. 84) m.in. zniesiono karę dodatkową konfiskaty mienia, zniesiono specjalne środki stosowane wobec recydywistów (nadzór ochronny i ośrodek przystosowania społecznego), zrównano sankcje mające służyć ochronie mienia społecznego i indywidualnego, uchylono art. 134 k.k. (tzw. wielką aferę gospodarczą) i art. 135 k.k. (tzw. wielką aferę dewizową i celną), obniżono ustawowe zagrożenie za przestępstwo zagarnięcia mienia znacznej wartości (art. 201 i 202 k.k.); ustawą z 28 września 1990 r. o zmianie niektórych przepisów prawa karnego i prawa o wykroczeniach (Dz.U. nr 72, poz. 422) podwyższono granice grzywnien i nawiązek.

⁵⁵ Por. T. Szymanowski, *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności*, Warszawa 1976; Z. Ostrihanska, *Wielokrotni recydywiści w świetle badań kryminologicznych i psychologicznych*, *Archiwum Kryminologii* 1976, t. VII, s. 7 i n.; Z. Ostrihanska, B. Szamota, *Problematyka kryminologiczna recydywy* (w:) *Problemy recydywy i drobnej przestępczości w prawie Polski i RFN*, Ossolineum 1984, s. 35 i n.; A. Siemaszko, *Przestępczość wielokrotnych recydywistów i stosowana wobec nich polityka karna*, „*Archiwum Kryminologii*” 1983, t. X, s. 23 i n.; B. Janiszewski, *Recydywa wielokrotna w prawie karnym. Zagadnienia nadzwyczajnego wymiaru kary*, Warszawa–Poznań 1992.

W odniesieniu do recydywy ogólnej (art. 52 k.k.) skreślono ograniczenia związane z wyborem kary łagodniejszego rodzaju. Stworzyło to szersze możliwości stosowania kary ograniczenia wolności i kary grzywny samoistnej. Skreślono również § 2 art. 54 k.k., wyłączający możliwość stosowania kary wolnościowej wobec sprawcy umyślnego występku, skazanego uprzednio za przestępstwo nieumyślne na karę pozbawienia wolności. Zmiana ta pozwoliła jednocześnie na zwiększenie zakresu stosowania art. 55 k.k. W przypadku recydywy specjalnej prostej zliberalizowano jej konsekwencje. W miejsce obligatoryjnego podwyższenia dolnej granicy kary pozbawienia wolności wprowadzono możliwość jej zaostżenia. Ponadto zniesiono obowiązek stosowania kary pozbawienia wolności. Oznaczało to dopuszczalność orzeczenia kary nieizolacyjnej, jeżeli była ona przewidziana w sankcji za dane przestępstwo, a także gdy istniały przesłanki jej orzeczenia na podstawie art. 54 k.k. Ponadto zniesiono zakaz orzekania warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności. Zmiany dotyczące multirecydywy były szersze i obejmowały zarówno jej kształt ustawowy, jak i konsekwencje prawne⁵⁶. W świetle znowelizowanych przepisów dotyczących zasad odpowiedzialności przestępców powrotnych bezprzedmiotowy stał się art. 61 k.k., który został uchylony.

Istotne zmiany objęły także art. 59 k.k. z 1969 r., mianowicie skreślono § 2 tego przepisu, który wyłączał stosowanie art. 54 k.k. i 55 k.k., a ponadto zrezygnowano z nadzwyczajnego obostrzenia kary orzekanej za występki o charakterze chuligańskim (art. 59 § 1 k.k.), uznając chuligański charakter czynu jedynie za okoliczność obciążającą.

Znowelizowano także art. 54 § 1 k.k., dopuszczając możliwość zamiany kary pozbawienia wolności na inną karę nieizolacyjną, w przypadku gdy przestępstwo zagrożone było karą pozbawienia wolności nie wyższą niż 5 lat, a wymierzona za nie kara nie byłaby surowsza od roku pozbawienia wolności. Przypomnijmy, że ustawowe możliwości stosowania kary ograniczenia wolności na podstawie art. 54 k.k. w brzmieniu przed nowelizacją k.k. z 1969 r. obejmowały 24,0% ogółu przepisów k.k. Po dokonanych zmianach kara ograniczenia wolności mogła być wymierzana (przez zastosowanie art. 54 § 1 k.k.) aż na podstawie 117 przepisów kodeksu karnego, co stanowiło 47% ogółu przepisów. Prawie dwukrotnie zwiększono potencjalne pole stosowania kary ograniczenia wolności na podstawie art. 54 k.k.

Zmiany ustawodawcze nie spowodowały wzrostu częstotliwości orzekania kary ograniczenia wolności. Od 1990 r. obserwujemy systematyczny spadek udziału kary ograniczenia wolności w strukturze prawomocnie orzeczonych

⁵⁶ Por. m.in. K. Buchała, *Niektóre zagadnienia nowelizacji prawa karnego*, „PiP” 1996, nr 3, s. 4–6; A. Gubiński, *Zmiany prawa karnego a granice oceny sędziowskiej*, „PiP” 1996, nr 3, s. 17; T. Bojarski, op. cit., s. 19–20; T. Bojarski, J. Piórkowska-Flieger, *Zmiany w kodeksie karnym w świetle noweli z 12 lipca 1995 roku*, *Annales UMCS Lublin* 1996, Sectio G, vol. XLIII, s. 117–121; J. Szumski, *Zmiany w zasadach odpowiedzialności karnej recydywistów (w:) Kierunki i stan reformy...*, s. 25–38; K. Buchała, M. Szewczyk, *Wprowadzenie...*, s. 14–15.

kar. Patrząc na rozkład danych dotyczących częstotliwości orzekania poszczególnych kar stwierdzamy, że sądy sporadycznie korzystały z możliwości orzekania kary ograniczenia wolności, jej udział w strukturze prawomocnie orzekanych kar wahał się bowiem w granicach od 5,3% w 1990 r. poprzez 3,4% w 1992 r. do 5,2% w 1997. Nie jest to, jak wskazano wyżej, wynik wzrostu represyjności systemu karnego. Wręcz przeciwnie - nastąpiło zmniejszenie represyjności w przypadku drobnej i średniej przestępczości. Sądy jednak częściej sięgały po karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem (jej udział wzrósł z 43,9% w 1989 r. do 55,1% w 1997), a także po karę grzywny (w 1989 r. - 4,9%, zaś w 1997 - 27,4%). Przyczyn być może należy szukać w trudnościach związanych z wykonywaniem tej kary. Zmiany w gospodarce wolnorynkowej powodowały trudności ze znalezieniem miejsc pracy dla skazanych na karę ograniczenia wolności, sądy wolały więc nie ryzykować orzekania tej kary w takich realiach. Problem ten próbowano rozwiązać na drodze ustawowej. Wprowadzona nowelą z 17 czerwca 1988 r. możliwość przyjmowania przez zakład pracy, który zatrudniał skazanego, potrącen z jego wynagrodzenia, jak widać nie rozwiązała problemu.

Podsumowując nasze dotychczasowe rozważania, uzasadnione jest stwierdzenie, że kara ograniczenia wolności nie odegrała istotnej roli w polityce karnej. Nie spełniła polityczno-kryminalnej funkcji w zakresie eliminowania krótkoterminowych kar pozbawienia wolności, nie wpłynęła na ograniczenie zakresu stosowania kary pozbawienia wolności. Przyczyny tego stanu rzeczy są złożone.

Z przedstawionej analizy wynika, że normatywny zakres możliwości stosowania kary ograniczenia wolności wyznaczony przez k.k. z 1969 r. był niewielki. Jednocześnie przepisy art. 52, 59 i 60 k.k. z 1969 r. w pierwotnej redakcji ukierunkowały wymiar kary na stosowanie kary pozbawienia wolności wobec sprawców czynów o charakterze chuligańskim i recydywistów. Nie sprzyjało to szerokiemu posługiwaniu się karą ograniczenia wolności w praktyce sądowej. Trzeba jednak zauważyć, że nawet znaczne rozszerzenie pola stosowalności tej kary na mocy zmian dokonanych przez ustawę z 12 lipca 1995 r. nie wpłynęło na przeobrażenia polityki karnej. Udział kary ograniczenia wolności w strukturze kar nie osiągnął nawet stanu z początku lat siedemdziesiątych.

Nie ulega natomiast wątpliwości, że wadliwość sformułowania przepisu art. 50 k.k. z 1969 r., w którym ustawodawca zawarł trzy ogólne dyrektywy sądowego wymiaru kary, wyrażające trzy odrębne zalecenia, a także brak dyrektywy preferującej karę i środka wolnościowe, uniemożliwiły kształtowanie sędziowskiego wymiaru kary zgodnie z założeniami k.k.⁵⁷

⁵⁷ K. Buchała, *Ogólne dyrektywy sądowego wymiaru kary w projekcie k.k.*, „PiP” 1969, nr 2, s. 305 i n.; idem, *System sądowego wymiaru kary według kodeksu karnego z 1969 r. a problemy kodyfikacji prawa karnego*, „PiP” 1981, nr 8, s. 229–241. Na temat wadliwości przepisu art. 50 k.k., trudności interpretacyjnych oraz ewolucji poglądów Sądu Najwyższego w tej materii por. pracę J. Jasińskiego, *Przemiany polityki karnej...*, s. 32–42 oraz wskazaną tam obszerną literaturę i orzecznictwo SN.

Należy też wskazać, że brak wyraźnie określonej koncepcji kary ograniczenia wolności⁵⁸ nie służył realizacji przez karę politycznokryminalnych funkcji.

Jak wynika z badań⁵⁹, występowało silne zróżnicowanie terytorialne w stosowaniu w 1997 r. kary ograniczenia wolności przez poszczególne sądy rejonowe. A.R. Świątłowski⁶⁰ uzyskane wyniki badań nieprzypadkowo określił jako rewelacyjne. Otóż ustalił on, że w niektórych województwach kara ograniczenia wolności jest karą stosowaną przez sądy na co dzień, w innych natomiast - „wyszła z użycia”. W woj. śląskim odsetek skazań wyniósł aż 21,55%, wysoki był także w woj. toruńskim, koszalińskim, konińskim, pilskim, elbląskim i wrocławskim. Z kolei odsetki skazań w woj. lubelskim, chełmskim, krakowskim, katowickim i warszawskim były tak niskie (od 0,38% do 0,79%), że kara ta prawie wcale nie była orzekana. Rekordowo niski poziom skazań Autor ustalił w woj. nowosądeckim. Sądy tego województwa w ciągu roku orzekły tylko dwa razy karę ograniczenia wolności. Jednocześnie okazało się, że „stosunkowo częściej sądy sięgają po tę karę w województwach o stosunkowo wyższym poziomie bezrobocia”⁶¹. Odnotować też trzeba, że sądy rejonowe woj. krakowskiego aż w 85,02% spraw orzekły karę pozbawienia wolności⁶².

Na bardzo znaczne międzywojewódzkie różnice w strukturze kar już w 1980 r. zwróciła uwagę A. Duracz-Walczak⁶³, przy tym zauważyła ona, że kara ograniczenia wolności częściej orzekana była w tych województwach (spośród badanych), w których kara ta była stosunkowo najlepiej wykonywana. Ponadto podkreśliła, że jest to „środek rokujący większe szanse spełnienia funkcji założonych przez ustawodawcę niż kara pozbawienia wolności do 2 lat”. Uwzględniając tradycyjne kryterium badania skuteczności kar, a mianowicie powrotność do przestępstwa, Autorka ustaliła, że do przestępstwa po odbyciu kary powróciło 6,2% badanych, gdy tymczasem po odbyciu kary pozbawienia wolności 15,6%.

4. KARA OGRANICZENIA WOLNOŚCI W KODEKSIE KARNYM Z 1997 R.

W świetle założeń politycznokryminalnych nowego kodeksu karnego kara ograniczenia wolności ma do spełnienia dwa zadania. Po pierwsze

- w odniesieniu do drobnej i średniej przestępczości kara ta ma zastępować

⁵⁸ Na temat krytyki konstrukcji kary ograniczenia wolności w k.k. z 1969 r. por. literaturę powołaną w przypisie 4.

⁵⁹ Por. S. Waltoś (red.), *Jednolitość orzecznictwa w sprawach karnych*, Kraków 1998.

⁶⁰ Por. A.R. Świątłowski, *Jednolitość i zróżnicowanie stosowania niektórych instytucji prawa karnego w Polsce 1997 r. w świetle statystyk* (w:) *Jednolitość orzecznictwa...*, s. 216-217.

⁶¹ Op. cit., s. 217 i 237.

⁶² Op. cit., s. 214.

⁶³ A. Duracz-Walczak, *Kara ograniczenia wolności*, „Gazeta Prawna” z 16 września 1984, nr 18.

bezwzględna karę pozbawienia wolności. Po drugie - kara ograniczenia wolności ma być alternatywą w stosunku do grzywny, której orzeczenie byłoby niecelowe, bądź wykonanie grzywny niemożliwe. Realizacji tych założeń służą konkretne rozwiązania k.k., które wymuszają racjonalną politykę kryminalną.

Rozważania zaczniemy od analizy pozycji kary ograniczenia wolności w katalogu kar kodeksu karnego. Z art. 32 k.k. wynika, że ustawodawca konstruując katalog kar ułożył go według stopnia dolegliwości - od kary najłagodniejszej do najsurowszej - a więc odwrotnie niż w k.k. z 1969 r. Kara ograniczenia wolności w katalogu kar k.k. z 1997 r. - podobnie jak w k.k. z 1969 r. - zajmuje drugą pozycję; występuje jednak po karze grzywny, a nie po karze pozbawienia wolności, jak to miało miejsce w k.k. z 1969 r. Tak ułożony katalog kar, będący wyrazem nowej filozofii karania⁶⁴, ma wskazywać sędziemu ustawowe priorytety w wyborze kary⁶⁵. Oczywiście w sytuacjach, gdy wybór jest możliwy.

W nowym k.k. kształt prawny kary ograniczenia wolności został zmodyfikowany. Nadal jest to kara wielowariantowa, aczkolwiek w miejsce trzech wariantów tej kary wprowadzono dwa⁶⁶. Pierwszy z nich polega na obowiązku wykonywania nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na cele społeczne, wskazanej przez sąd. Praca ta ma być wykonywana w odpowiednim zakładzie pracy, placówce służby zdrowia, opieki społecznej, organizacji lub instytucji niosącej pomoc charytatywną lub na rzecz społeczności lokalnej, w wymiarze od 20 do 40 godzin miesięcznie (art. 35 § 1 k.k.). Drugi wariant odnosi się wyłącznie do osoby zatrudnionej, wobec której sąd, zamiast obowiązku pracy, może orzec potrącenie od 10 do 25% wynagrodzenia za pracę na rzecz Skarbu Państwa albo na cel społeczny wskazany przez sąd, przy czym skazany nie może bez zgody sądu rozwiązać stosunku pracy (art. 35 § 2 k.k.).

Należy zaznaczyć, że projekt k.k. z 1994 r. i projekt k.k. w redakcji z lutego 1995 r. w wersji skierowanej do Sejmu przewidywał tylko jedną

⁶⁴ Zob. J. Majewski, *Grzywna w projekcie nowego kodeksu karnego*, „Przegląd Sądowy” 1994 r., nr 12, s. 76; K. Buchała, A. Zoll, *Kodeks karny, Część ogólna, Komentarz*, Kraków 1998, s. 306-307.

⁶⁵ Uzasadnienie rządowego projektu nowego kodeksu karnego (w:) *Nowe kodeksy karne z 1997 roku z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 137.

⁶⁶ K.k. z 1997 r. pominął wariant trzeci kary ograniczenia wolności, polegający na skierowaniu osoby niepozostającej w stosunku pracy do odpowiedniego uspołecznionego zakładu pracy w celu wykonywania tam pracy z zastosowaniem rygorów jak w wariantcie drugim (potrącenie od 10 do 25% wynagrodzenia za pracę na rzecz Skarbu Państwa albo na cel społeczny wskazany przez sąd, połączone z zakazem przenoszenia skazanego na wyższe stanowisko oraz z pozbawieniem go prawa rozwiązywania stosunku pracy bez zgody sądu), z tym że potrącenie mogło być orzeczone na rzecz tego zakładu na potrzeby związane z wykonywaniem kary, albo na cel społeczny wskazany przez sąd (po noweli z 1988 r.). Po transformacji ustrojowej znaczenie tego wariantu w praktyce sądowej zmniejszyło się, prowadząc prawie do jego zaniku. O ile w 1989 r. skierowanie do pracy orzeczono wobec 1261 osób, o tyle w roku 1993 - wobec 13 osób, w 1995 r. - wobec 1 osoby, a w 1996 r. - wobec 32 osób (por. A. Siemaszko, B. Gruszczyńska, M. Marczewski, op. cit., s. 77).

postać kary ograniczenia wolności, polegającą na obowiązku „wykonywania nieodpłatnej, kontrolowanej pracy społecznie użytecznej wskazanej przez sąd w odpowiednim zakładzie pracy, placówce służby zdrowia, opieki społecznej lub na rzecz organizacji niosącej pomoc charytatywną”. Intencją autorów projektów było przybliżenie kształtu prawnego kary ograniczenia wolności do znanej ustawodawstwom zachodnioeuropejskim *community service*. Niestety w trakcie prac parlamentarnych dokonano zmiany, która naruszyła koncepcję projektodawców⁶⁷. Przywrócono postać kary ograniczenia wolności, polegającą na potrąceniu od 10 do 25% wynagrodzenia za pracę, która to postać kary od dawna była krytykowana. Podkreślano, że istota tej postaci kary ograniczenia wolności sprowadza się w zasadzie do grzywny rozłożonej na raty. Jej usunięcie z projektów k.k. spotkało się z prawie powszechną aprobatą przedstawicieli doktryny⁶⁸.

Kodeks kamy utrzymał trzy rygory ograniczające wolność osobistą skazanego: zakaz zmiany miejsca stałego pobytu bez zgody sądu, obowiązek wykonywania pracy wskazanej przez sąd oraz obowiązek udzielania wyjaśnień dotyczących przebiegu odbywania kary (art. 34 § 2 k.k.). Skrócił okres trwania kary ograniczenia wolności do 12 miesięcy, a wymiar godzin pracy obniżył do 40 godzin. W doktrynie podnosi się, że ustawodawca wyznaczył zbyt wysoki maksymalny limit godzin pracy, może on bowiem sięgać 480 godzin pracy w ciągu 12 miesięcy⁶⁹.

Zastrzeżenia budzi rozwiązanie kwestii zgodności funkcjonowania kary ograniczenia wolności z wiążącymi Polskę standardami międzynarodowymi (art. 8 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 1996 r. i art. 4 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r.)⁷⁰. W świetle przepisu art. 35 §3 k.k. „Miejsce, czas, rodzaj lub sposób wykonywania obowiązku pracy, o którym mowa w § 1, sąd określa po wysłuchaniu skazanego”. Posłużenie się przez ustawodawcę terminem

⁶⁷ Szerzej J. Szumski, *Kara ograniczenia wolności w nowym kodeksie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 1997, nr 10, s. 20–21; M. Mozgawa, J. Szumski, *Kodeks karny (w:) Kodyfikacje karne w ocenie doktryny i publicystyki*, Warszawa 1999 (maszynopis), s. 15.

⁶⁸ J. Wojciechowska, *Kara...*, s. 184; M. Szewczyk, *Kara pracy...*, s. 206; M. Melezini, *Koncepcja...*, s. 11; G. Seliga, *Kara ograniczenia wolności na tle projektu k.k.*, „PiP” 1992, nr 7, s. 95. Za zachowaniem tej postaci kary ograniczenia wolności opowiedzieli się: B. Kunicka-Michalska, a zwłaszcza A. Bentkowski (por. B. Kunicka-Michalska, op. cit., s. 26–27; A. Bentkowski: op. cit., s. 91 i n.).

⁶⁹ J. Wojciechowska, op. cit., s. 188; M. Szewczyk, op. cit., s. 213–214; idem, *Kara ograniczenia wolności w nowym kodeksie karnym (w:) O. Górniok (red.), U progu kodyfikacji karnych. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Leonowi Tyszkiewiczowi*, Katowice 1999, s. 157

⁷⁰ Szerzej na ten temat A. Wąsek, *Propozycje zmian k.k. z 1997 r. po roku jego obowiązywania*, 1999 (maszynopis), s. 5; M. Szewczyk, *Kara ograniczenia wolności...*, s. 157–158; J. Szumski, *Kara ograniczenia...*, s. 23–24; w piśmiennictwie wcześniejszym por. zwłaszcza: J. Skupiński, *Kara ograniczenia wolności w projekcie kodeksu wykroczeń*, „PiP” 1992, nr 4, s. 78–79; M. Melezini, op. cit., s. 15–16; J. Wojciechowska, op. cit., s. 187–188; M. Szewczyk, *Kara pracy...*, s. 215.

„skazany” wskazuje, że wyrażenie zgody przez skazanego na zastosowanie względem niego pracy w ramach kary ograniczenia wolności ma nastąpić już po podjęciu rozstrzygnięcia przez sąd w przedmiocie zastosowania kary. Nadal więc praca w ramach kary ograniczenia wolności może być uznana za pracę przymusową.

Nowością w koncepcji kary ograniczenia wolności jest nadanie tej karze charakteru środka probacyjnego, przez wprowadzenie możliwości ustanawiania dozoru oraz nakładania obok tej kary obowiązków. Rozwiązanie to wywołało powszechną krytykę. Przede wszystkim zastanawiano się nad sensownością ustanawiania wobec skazanego dozoru kuratora w myśl przepisu art.36 § 1 k.k., skoro w każdym przypadku i tak musi być ustanowiony sądowy kurator zawodowy celem wykonania czynności związanych z organizowaniem i kontrolowaniem wykonania kary ograniczenia wolności (art. 55 § 3 k.k.w.)⁷¹. W odniesieniu do możliwości nakładania obowiązków (zwłaszcza przeproszenia pokrzywdzonego, powstrzymania się od nadużycia alkoholu lub używania innych środków odurzających), podnoszono m.in. ich fikcyjność, niemożność kontroli w trakcie wykonania obowiązków⁷². Nie budził wątpliwości co do celowości utrzymania obowiązków naprawienia szkody w całości lub w części. Wreszcie podnoszono, że wprowadzenie elementów probacyjnych przy karze ograniczenia wolności czyni tę karę znacznie bardziej dolegliwą (również w porównaniu z *community service*), w konsekwencji zwiększa prawdopodobieństwo orzekania kar zastępczych, gdyż uchylanie się od wykonania ograniczenia wolności dotyczyć będzie także nałożonych obowiązków i ustanowionego dozoru⁷³.

W świetle powyższych uwag można stwierdzić, że kształt prawny kary ograniczenia wolności w nowym k.k. nasuwa liczne zastrzeżenia. Do najważniejszych należy zaliczyć brak jednolitej koncepcji kary ograniczenia wolności, która zbliżałaby tę karę - jak proponowali projektodawcy - do *community service*.

Karę ograniczenia wolności, jak wynika z obowiązujących przepisów, można orzec:

- w przypadku przestępstw zagrożonych sankcją alternatywną,
- przy zamianie kary pozbawienia wolności na karę wolnościową (art. 58 § 3 k.k.),
- w ramach instytucji nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 60 § 6 pkt 2 i 3 k.k.).

Sankcja alternatywna figuruje przy 27,21% ogółu czynów. Jako alternatywna forma sankcji, kara ograniczenia wolności występuje z karą grzywny

⁷¹ Por. M. Szewczyk, op. cit., s. 209; idem, *Kara ograniczenia wolności...*, s. 156.

⁷² Szerzej J. Skupiński, *Warunkowe skazanie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 1992, s. 293–294; J. Wojciechowska, op. cit., s. 186; M. Melezini, op. cit., s. 27; M. Szewczyk, op. cit., s. 156; idem, *Kara pracy...*, s. 210; J. Szumski, *Kara ograniczenia...*, s. 24.

⁷³ Por. M. Melezini, op. cit., s. 23; J. Szumski, op. cit., s. 24–25; idem, *O zrezygnowaniu...*, s. 80.

przy 2,30% ogółu sankcji⁷⁴, zaś w sankcji alternatywnej z grzywną i karą pozbawienia wolności przy 25,35% ogółu czynów⁷⁵.

Ustawodawca zobowiązał sąd, w przypadku gdy ustawa przewiduje możliwość wyboru rodzaju kary, do preferowania kar wolnościowych. Karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania sąd orzeka - jak wynika z art. 58 § 1 k.k. - tylko wtedy, gdy inna kara nie może spełnić celów kary⁷⁶. Sąd więc, w przypadku czynów zagrożonych sankcją alternatywną, powinien rozważyć celowość orzeczenia kary grzywny, ograniczenia wolności, pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania, środka karnego, a gdy to nie będzie zdaniem sądu wystarczające ze względu na cele kary, pozostaje kara pozbawienia wolności.

Ta zasada była wyrażona w wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawach wymiaru kary za przestępstwa zagrożone przemiennie zasadniczą karą pozbawienia wolności, ograniczenia wolności i grzywną z 30 maja 1979 r.⁷⁷, lecz nie odegrała większej roli wobec marginalnego znaczenia takich sankcji⁷⁸.

Zasada preferencji kar wolnościowych przewidziana w art. 58 § 3 k.k. umożliwia zamianę kary pozbawienia wolności na karę wolnościową, a więc karę grzywny lub ograniczenia wolności. Karę ograniczenia wolności zamiast pozbawienia wolności można orzec, gdy czyn jest zagrożony karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 5 lat. Dotyczy to 38,27% ogółu czynów⁷⁹. Art. 58

⁷⁴ Art. 144 § 3, 181 § 5, 186 § 3, 187 § 2, 216 § 1, 221, 261, 271 § 2.

⁷⁵ art. 136 § 4, 137 § 1, 137 § 2, 143 § 3, 144 § 2, 145 § 1, 145 § 2, 157 § 2, 157 § 3, 160 § 3, 161 § 2, 179, 181 § 2, 181 § 3, 181 § 4, 182 § 2, 183 § 4, 184 § 3, 186 § 1, 186 § 2, 187 § 1, 188, 190 § 1, 192 § 1, 193, 194, 195 § 1, 195 § 2, 196, 202 § 1, 202 § 2, 206, 208, 209 § 1, 212 § 1, 212 § 2, 216 § 2, 217 § 1, 218 § 1, 218 § 2, 219, 220 § 2, 222 § 1, 226 § 1, 226 § 3, 227, 228 § 2, 229 § 2, 231 § 3, 234, 236, 238, 241 § 1, 242 § 1, 242 § 2, 242 § 3, 244, 251, 255 § 1, 255 § 3, 256, 260, 262 § 1, 263 § 3, 263 § 4, 264 § 1, 265 § 3, 266 § 1, 267 § 1, 267 § 2, 267 § 3, 268 § 1, 270 § 1, 270 § 2, 270 § 3, 273, 274, 275 § 1, 275 § 2, 276, 277, 278 § 3, 284 § 3, 286 § 3, 287 § 2, 288 § 2, 291 § 2, 292 § 1, 301 § 3, 302 § 1, 303 § 3, 312, 314, 315 § 2.

⁷⁶ Zob.: K. Buchała (w:) K. Buchała, A. Zoll, *Kodeks karny...*, s. 428.

⁷⁷ VII KZP 31/77, OSNKW 1979, z. 7-8, poz. 77.

⁷⁸ Zob.: A. Marek, *Komentarz do kodeksu karnego...*, s. 170.

⁷⁹ Art. 117 § 3, 119 § 1, 119 § 2, 126 § 1, 126 § 2, 128 § 2, 133, 135 § 1, 135 § 2, 136 § 1, 136 § 2, 136 § 3, 140 § 3, 141 § 1, 142 § 1, 143 § 1, 143 § 2, 144 § 1, 145 § 3, 149, 150 § 1, 151, 151 § 2, 152 § 1, 155, 156 § 2, 157 § 1, 158 § 1, 160 § 1, 160 § 2, 161 § 1, 162 § 1, 163 § 2, 164 § 2, 165 § 2, 167 § 1, 167 § 2, 168, 172, 173 § 2, 174 § 2, 175, 177 § 1, 180, 181 § 1, 182 § 1, 183 § 1, 183 § 2, 183 § 3, 184 § 1, 184 § 2, 189 § 1, 191 § 1, 191 § 2, 197 § 2, 199, 201, 202 § 3, 204 § 1, 204 § 2, 207 § 1, 210 § 1, 211 § 1, 220 § 1, 224 § 1, 224 § 2, 224 § 3, 225 § 1, 225 § 2, 229 § 1, 230, 231 § 1, 232, 233 § 1, 233 § 4, 235, 239 § 1, 240 § 1, 242 § 4, 243, 245, 247 § 1, 248, 249, 250, 252 § 3, 253 § 2, 254 § 1, 254 § 2, 255 § 2, 257, 258 § 1, 258 § 2, 264 § 2, 264 § 3, 265 § 1, 266 § 2, 268 § 2, 268 § 3, 270 § 1, 270 § 2, 271 § 1, 272, 278 § 1, 278 § 2, 283, 284 § 1, 284 § 2, 285 § 1, 287 § 1, 288 § 1, 289 § 1, 290 § 1, 291 § 1, 292 § 2, 296 § 1, 296 § 4, 297 § 1, 297 § 2, 298 § 1, 299 § 1, 299 § 2, 299 § 3, 299 § 4, 300 § 1, 300 § 2, 301 § 1, 302 § 2, 302 § 3, 303 § 1, 303 § 2, 304, 305 § 1, 305 § 2, 306, 310 § 4, 311, 313 § 1, 313 § 2.

§ 4 k.k. wyłącza zastosowanie tej instytucji do sprawców przestępstw umyślnych, którzy uprzednio byli skazani na karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 6 miesięcy bez warunkowego zawieszenia jej wykonania.

Karę ograniczenia wolności można także orzec w ramach instytucji nadzwyczajnego złagodzenia kary. Może to nastąpić, gdy czyn stanowi występki, przy czym dolną granicą ustawowego zagrożenia jest kara pozbawienia wolności nie niższa od roku (art. 60 § 6 pkt 2 k.k.). Warunek ten spełnia 16,71% ogółu czynów⁸⁰. Karę tę można też orzec, gdy czyn stanowi występki o dolnej granicy ustawowego zagrożenia niższej od roku. Warunek ten spełnia 47,43% ogółu czynów⁸¹.

Ustawodawca wskazał też przepisy w części ogólnej k.k.⁸² (12 przepisów) i w części szczególnej k.k.⁸³ (18 przepisów), które są podstawą stosowania instytucji nadzwyczajnego złagodzenia kary.

Na zakres orzekania kary ograniczenia wolności nie bez wpływu pozostają regulacje dotyczące recydywy. Przyjęcie w k.k. z 1997 r. rozwiązań wprowadzonych do k.k. z 1969 r. ustawą z 12 lipca 1995 r. powoduje, że w stosunku do sprawcy powracającego do przestępstwa w warunkach określonych w art. 64 § 1 k.k. można orzec karę ograniczenia wolności. Tylko do sprawców spełniających warunki wskazane w art. 64 § 2 k.k. obowiązuje bezwzględny nakaz orzekania kary pozbawienia wolności.

Celowe wydaje się zwrócenie uwagi także na art. 58 § 2 k.k., zawierający zakaz orzekania kary grzywny w stosunku do pewnej grupy sprawców, co

⁸⁰ Art. 121 § 1, 121 § 2, 125 § 1, 128 § 3, 129, 130 § 1, 132, 140 § 1, 140 § 2, 148 § 4, 153 § 2, 154 § 1, 154 § 2, 156 § 1, 156 § 3, 158 § 3, 163 § 1, 163 § 3, 165 § 3, 166 § 1, 170, 173 § 2, 173 § 1, 143 § 3, 177 § 2, 173 § 1, 173 § 3, 185 § 2, 189 § 2, 197 § 1, 197 § 3, 200 § 1, 200 § 2, 203, 204 § 3, 204 § 4, 207 § 2, 207 § 3, 223, 228 § 3, 228 § 4, 228 § 5, 231 § 2, 246, 247 § 2, 252 § 1, 252 § 2, 263 § 1, 279 § 1, 280 § 1, 281, 282, 289 § 3, 294 § 1, 294 § 2, 296 § 3, 299 § 5, 299 § 6, 310 § 2.

⁸¹ Art. 117 § 3, 119 § 1, 119 § 2, 126 § 1, 126 § 2, 128 § 2, 130 § 3, 133, 135 § 1, 135 § 2, 136 § 1, 136 § 2, 136 § 3, 140 § 3, 141 § 1, 141 § 2, 142 § 1, 142 § 2, 143 § 1, 143 § 2, 144 § 1, 145 § 3, 149, 150 § 1, 151, 152 § 1, 152 § 2, 152 § 3, 153 § 1, 155, 156 § 2, 157 § 1, 158 § 1, 158 § 2, 159, 160 § 1, 160 § 2, 161 § 1, 162 § 1, 163 § 2, 163 § 4, 164 § 1, 164 § 2, 165 § 1, 165 § 2, 165 § 4, 167 § 1, 167 § 2, 168, 171 § 1, 171 § 2, 171 § 3, 172, 173 § 2, 173 § 4, 174 § 1, 174 § 2, 175, 177 § 1, 177 § 2, 180, 181 § 1, 182 § 1, 183 § 1, 183 § 2, 183 § 3, 184 § 1, 184 § 2, 185 § 1, 191 § 1, 191 § 2, 197 § 2, 198, 199, 201, 202 § 3, 204 § 1, 204 § 2, 207 § 1, 210 § 1, 210 § 2, 211, 220 § 1, 224 § 1, 224 § 2, 224 § 3, 225 § 1, 225 § 2, 228 § 1, 229 § 1, 229 § 3, 229 § 4, 230, 231 § 1, 232, 233 § 1, 233 § 4, 235, 239, 240, 242 § 4, 243, 245, 247 § 1, 248, 249, 250, 252 § 3, 253 § 2, 254 § 1, 254 § 2, 255 § 2, 257, 258 § 1, 258 § 2, 258 § 3, 262 § 2, 263 § 2, 264 § 2, 264 § 3, 265 § 1, 265 § 2, 266 § 2, 268 § 2, 268 § 3, 269 § 1, 269 § 2, 270 § 1, 270 § 2, 271 § 1, 271 § 3, 272, 278 § 1, 278 § 2, 283, 284 § 1, 284 § 2, 285 § 1, 286 § 1, 286 § 2, 287 § 1, 288 § 1, 789 § 1, 289 § 2, 290 § 1, 291 § 1, 292 § 2, 296 § 1, 296 § 2, 296 § 4, 297 § 1, 297 § 2, 298 § 1, 299 § 1, 299 § 2, 299 § 3, 299 § 4, 300 § 1, 300 § 2, 300 § 3, 301 § 1, 301 § 2, 302 § 2, 302 § 3, 303 § 1, 303 § 1, 303 § 2, 304, 305 § 1, 305 § 2, 306, 310 § 4, 311, 313 § 1, 313 § 2.

⁸² Art. 10 § 3, 14 § 2, 15 § 2, 19 § 2, 21 § 3, 22 § 2, 23 § 2, 25 § 2, 26 § 3, 29, 30, 31 § 2.

⁸³ Art. 146, 147, 150 § 2, 169 § 2, 169 § 3, 176 § 2, 222 § 2, 226 § 2, 233 § 5, 233 § 6, 237, 239 § 3, 295 § 1, 295 § 2, 299 § 8, 307 § 1, 307 § 2, 310 § 3.

uznaje się w literaturze za przejaw racjonalizmu nowego kodeksu karnego w zakresie karania i polityki karnej⁸⁴. Ze wskazanego przepisu wynika, że grzywny nie orzeka się, gdy dochody sprawcy, jego stosunki majątkowe lub możliwości zarobkowe uzasadniają przekonanie, że sprawca grzywny nie uiści i nie będzie jej można ściągnąć w drodze egzekucji. Można wnosić, że w takich przypadkach kara ograniczenia wolności zastąpi karę grzywny.

Kończąc analizę, w celu porównania ustawowego zakresu orzekania kary ograniczenia wolności w k.k. z 1969 r. i w k.k. z 1997 r., posłużymy się następującym zestawieniem.

Kara ograniczenia wolności występuje:

- w przypadku przestępstw zagrożonych sankcją alternatywną w k.k. z 1969 r. przy 17,5% ogółu czynów, w k.k. z 1997 r. zaś przy 27,21% ogółu czynów,
- w przypadku instytucji zamiany kary pozbawienia wolności na karę wolnościową odpowiednio przy 24,0% czynów, a po nowelizacji w 1985 r. przy 47% czynów, obecnie zaś przy 38,27% czynów,
- w przypadku instytucji nadzwyczajnego złagodzenia kary poprzednio przy 27,9% czynów i przy 64,11% czynów obecnie.

Patrząc na te wskaźniki i uwzględniając rozwiązania zawarte w k.k. z 1997 r., należy podkreślić, iż znacznie rozszerzono zakres orzekania kar wolnościowych przez zwiększenie liczby czynów zagrożonych sankcją alternatywną oraz złagodzenie warunków stosowania instytucji pozwalających na orzeczenie kar wolnościowych. Czy praktyka wykorzysta te możliwości? Na to pytanie znajdziemy odpowiedź po upływie kilku lat.

Dziś już można powiedzieć, że zaczęła je wykorzystywać. W I połowie 1998 r. udział skazań na tę karę wynosił 5,5%, w I półroczu zaś 1999 r. - 8,3%. Na podkreślenie zasługuje, że sądy preferują tę karę w formie wykonywania nieodpłatnej pracy (98% ogółu skazań na tę karę)⁸⁵.

⁸⁴ K. Buchała (w:) K. Buchała, A. Zoll, *Kodeks kamy...*, s. 429.

⁸⁵ Szerzej T. Szymanowski, *Polityka kama sądów u progu nowej kodyfikacji*, „PiP” 2000, nr 1, s. 22.